

יעקב ברנסטיין

צורות בבתי כנסת

אחד השאלות המעניינות בהן נתקל לומד ההלכה המתיל בשבייל ארענו היא מציאותן של צורות שונות בבתי כנסת עתיקים.

בפשטות, נעצרינו בתורה: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמות ממעל ואשר בארץ מתחתן ואשר במים מתחת לארץ"¹. ובהרחבתה במסנה תורה – "ונשמרתם מאד לנפשתיכם, כי לא ראותם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחורב מתרך האש, פן תשחחן ושיתהם לכם פסל תמונה כל סמל, תבנית זכר או נקבה, חנונית כל בהמה אשר בארץ, תבנית כל צפור בוגר בנף אשר עמוק בשמות, תבנית כל רמש באדרמה, תבנית כל דגה אשר במים מתחת לארץ..."².

ומפרטת המכילה, בפרשׁת יתרו³ את האיסור:

"לא תעשה לך פסל –

יכל לא יעשה לו גלופה אבל יעשה לו אטומה, ת"ל וכל תמונה.

לא יעשה לו דמות אלה אבל יטע לו מטע, ת"ל לא תטע לך אשרה...

לא יעשה לו דמות כל אלה אבל יעשה לו כל סמל, פן תשחחן גו,

לא יעשה לו כל סמל אבל יעשה לו דמות בהמה חייה ועופ, ת"ל תבנית כל בהמה גו.

לא יעשה לו דמות כל אלה אבל יעשה לו דמות דגים וחגבים שקצים ורמשים,

ת"ל תבנית כל רמש באדרמה גו,

לא יעשה לו דמות כל אלה אבל יעשה לו דמות חמה ולבנה וכוכבים ומזלות, ת"ל

ו芬 תשא עיניך השמימה גו,

לא יעשה לו דמות כל אלה אבל יעשה לו דמות מלאכים כרובים ואופנים

וחشمלים ת"ל אשר בשמות...

כל כך רדף הקב"ה אחר יצער הרע, שלא ליתן לו מקום למוצאו לו אמתלת החטא.

על רקע פסוקים אלה, תמורה מציאותן של יצירות אומנות בפסיפסים ובסגולפי אבן,

בבתי כנסיות מתקופת המשנה והתלמוד, בהן מצויירים בעלי חיים ודמויות שונות.

1. שמות ב, ד.

2. דברים ד, טו-יח.

3. מכילתא דורי, יתרו פרשה ו (מהדור ההורוויז עמ' 224-225).

סקירת הממצאים מבחינה הסטורית

תקופת בית שני

הן המקורות הספרותיים והן הממצאים הארכיאולוגיים מעידים כי בתקופה בית שני, לכל הפחות מתקופת החשמונאים ואילך, הייתה הקפדה מרובה בישראל על איסור עשיית פסל ומסכה.

ספריו של יוסף בן מתתיהו על דמות הנשׁר, אשר הוצבה על ידי הורודוס בשער בית המקדש והסרתו על ידי הנקנים⁴, ועל הריסת ארמון הורדוס בטבירה המקושט בדמויות חיות⁵, וכן עדויות נוספות נספות מקורות יהודים וחיצוניים מתקופת בית שני מעידות על הקפדה בהלכות עבודה זרה.

בתיה הכנסת במצדקה ובחרודין הם הוכחה ברורה, אם כי על דרך השילחה, להקפדה חמורה על ההלכה. בכל מקום שהיה הדרב אפשרי הילך הורודוס בעקבות האופנה האומנותית של ז מגו. כל מפעליו הגדולים מלמדים כי הוא היה תלמידים של המשלימים ההלניסטים. למרות זאת בתיה הכנסת שהוא בנה ובארמוןתו. בכלל, לא נחשפה שום עדות לאמונות פיגוראטיבית.

תקופת המשנה והתלמוד

למעלה ממאה שרידים של בתיה כניסה מתקופה זו נחשפו בעשרות השנים האחרונות. בעבר נתנו לשיר את בתיה הכנסת מתקופה זו לשתי קבוצות עיקריות (אף כי לדעת החוקרים בימינו סיווג זה אינו מדויק). בתיה הכנסת הקדומים ובתי הכנסת המאוחרים, כשהםאפיינים של שתי הקבוצות הם אלו:

בתיה הכנסת הקדומים (הגוליליים):

א. חזית הבניין פונה בדרך כלל צלפי ירושלים, כולם הכנסה העיקרית לבניין הייתה מהכיוון שאליו מתחפלים, דבר שלא השאיר מקום לארון קודש קבוע.

ב. התפיסה האמנותית והאריכלית בחשיבה את החיצונית המפוארת של הבניין, ובעיקר את חזיתה.

דוגמאות בולטות: כפר נחום, כורזין וכפר ברעם.

בתיה הכנסת המאוחרים:

א. חזית הבניין איבדה את חשיבותה, הכנסה לבניין הייתה מן הצד המנוגד לירושלים.

ב. הושם דגש רב על קישוט פנים המבנה; בעיקר על ידי רעפות פסיפס מפוארות, בניגוד מסויים לחיצונית הפשטה.

דוגמאות בולטות: בית אלפא, בית שני וחמת. טבירה.

4. קדמוניות. י. עמי זצוזו ואילך, תולדות מלחמת היהודים עם הרומיים חלק א, פ, 33 עמ' 122.

5. חי יוסף פרק יב עמי לד.

בכל אופן לעניינו – הן החיזיות המפוארות (של בתיה הכנסת הקדרומים), והן רצפות הפסיפס העשירות (של בתיה הכנסת המאוחרים) מהוות בעיה הלכתית. בצד דגמים מעולם הצומח וצורות גאומטריות, אנו מוצאים כי בתיה הכנסת קשוות גם בעיטורים מעולם החי, ואך נעשה שימוש במוטיבים פאגניים מובהקים. תופעה זו בולטת במיוחד ברצפות הפסיפס של בתיה הכנסת המאוחרים. בראכוף פסיפס אלה לא מתוארות רק דמויות בעלי חיים למיניהם אלא אף דמויות אדם. בבית אלפא אנו מוצאים את סיפור עקדת יצחק, בנערן את סיפור דניאל בגוב האריות, ועוד. הדבר המתמהה ביותר הוא מציאותו של אל המשם בנערן, בית אלפא, חמת, טבריה ועוד.

בשלבי התקופה אנו מוצאים לבארה נסיגה, מן המתרונות הצורנית. בראכוף הפסיפס שנבנו באותו הזמן הפסקו לשלב דמויות אדם (עוזה ומעון), ובחלקם אף הפסקו לשלב חיות והשתמשו אך ורק בעורות גאומטריות וסמלים מוקובלים (עוזה וחמת גדר). תופעה בולטת נוספת נספה התקופה זו, היא השחתתם של הצורות האסורה בנערן, בכפר נחום ובמקומות נוספים.

סיווג הממצאים מבחינה הלכתית

כדי להקל על הדיון ההלכתי בהמשך, כדי לראות מהן הבעיות העיקריות העומדות לפנינו.

א. צורות האסורה משום "לא תעשן את"

א. צורת אדם – צורת אדם אנו מוצאים בעיקר בפסיפסים של בתיה הכנסת המאוחרים בתוך גלגל המולות (מדל בתולה ותואמים). בכמה מקומות בפינה הגלגול מתוארות עלמות עתיקות המסללות את עונת השנה. כמו כן במרכז המעגל מצוירת דמות אדם (הלויס אל השימוש ומרקבתו). וכך ש הזכרנו קודם בכמה מקומות אנו מוצאים ציורים המתארים את סיפורו המקרה, ובתוכם דמויות אדם (ציורים אלה מזכירים את ציורי בית הכנסת המפואר בדורא אברופוס על גdots נחר פרת, שבתחילה חשבו החוקרים שהוא יוצא דופן וקוהילתו הייתה מתבללת, אולם הממצאים שנתגלו לאחרונה בארץ הוכיחו שאין הוא יוצא דופן).

בנוסף לכך נמצאו בכמה מקומות, ובעיקר בכורוין, דמויות של בני אדם חקוקות באבן.

ב. צורות ממשי עליון – המקומות היחידים בהם נמצאו צורות כאלה, הם הפסיפסים המתארים את גלגל המולות. בחלק מהמקומות מתואר בתוך גלגל המולות הלויס ומעל רשו ברקע צייריו קשת של לבנה וכוכבים.

ג. צורות בעלי חיים – מהמכלולה מבואר-גם צורות בעלי חיים אסורה. צורות כאלה מצויות במספר רב.

אריות – האריה מופיע כהרבה מבתי הכנסת אם על רצפות הפסיפס بعد ציר ארון הקודש, אם מגולפים על אפריזים וmaskopits. בכמה מקומות נמצאו אף פסלים ממש (קורוים, כפר נחום, כפר ברעם, יפייע, חורבת סומק ועוד).

נשרים – נשרים הם הדוגמא האירונית ביותר לבעה, אם נזכיר את המהומות שהתחוללו בירושלים על רקע נשר הוזב שהציג הורודוס בפני המקדש, וכך. בבתי כנסת מתקופת המשנה והתלמוד אנו מוצאים הרבה גילויי נשרים, כמו בגוש חלב, חרבת ורדים, יפייע, כפר נחום, ובאזור בולעת בית הכנסת בגולן (שם ישנים גם חיויאים – עם נחש בפייהם).

כמו כן מופיעים בעלי חיים אחרים פעמים רבות: דגים (בעיקר ברמת הגולן), בעלי החיים הנמצאים בمولות השנה, ועוד.

ב. צורות מהמיתולוגיה היוונית-דרומית

בעה זו של צורות מיתולוגיות מתקדמת בעיקר בשלה בתיה בית הכנסת בגליל: כפר נחום, כפר ברעם וכורזין. בבתי כנסת אלה ניתן להבחין בתבליטי המשקופים בצורות הבאות: א. קנטאורים – דמות מיתולוגית מהצעיתה איש ומהצעיתה סוס; המסמלת גבורה על-אנושית.

ב. מרוזות – מפלצת מכוערת עם דמות נחשים בראשיה (יש המזהים מזרוזות בבתי כנסת נוספים, בפסיפס ביפוי ובאות אל עמד (מעל בקעט בית נתופה)).

ג. דולפינים – בפסיפס ביפוי ובחלון בית הכנסת באידקה ממזרח לירדן, כמו כן ישנן הרבה צורות הנראות תמיינות אך יש להן משמעותם בעולם ההלניסטי סורי, כגון: עטרות עצחים או פרחים, הנשר, כוכבים ועוד.

אולם נראה לי שהעוצה הבועית ביותר היא מרכיבת המשמש – הליווט, צורהonus לפיה דעתו של הרמב"ם היא אחת מהצורות שנאסרו במצרים, כיון שודאי נעשו לשם עבודה אלילים וודאי נעברו, ואם כן מה צורה זו, עשו בבתי כנסות בארץ?

גישתם של החוקרים לפתרון הבעיה

חכמי ישראל ואך הסתורונים (מעט ולא) התיחסו לבעה זו. הארביאלולוגים (בחלקים נודרים) שמדו משתוממים נוכח תלויותיהם, העלו מודר פעם השعروת חדשות, שאינן נופלות במספן מספר המלומדים שעסוקו בונושה זה. ואולם: בדרך כלל באו ממעאים חדשם שבittelו את ההשערות הראשונות. מבין אלו שעסוקו בנושא ניתן להבחין בשתי גישות עיקריות.

א. הפעולות היהנה בנוgor לדעתם של החכמים

לפי דעתה זו שמייצגה העיקרי הוא גודאינף, יש להבחין בין שתי תקופות. ראשונה היא תקופה הבית השני, בה עמדו היהודים תחת שלטון מורי פעם החסידים וחכמי הפירושים. כל זמן שהשליטן היה בידי החכמים לא הותרה כל אונומנטיקה. שינוי משמעותי החל לאחר חורבן ירושלים. סמכותם של החכמים הייתה יותר ויותר תיאורטית, ובבקשות תחולך והמתיחה להופיע האורנמנטיקה ברחבי העולם היהודי. לדעתו המוני העם

הרגישו צורר לבטא את אמונתם המיסתית, שהיתה שונה מזו של החכמים, באמצעות האמונה, לתכלית זו השתמשו גם בצורות המקובלות על שכיניהם עובדי עבודה זרה, רקינו אותם מתוכנן האליל, ועשׂו מהם סמלים על פי דרכם. לעתו כל הפעולות הו דיתה למורת רוחם של החכמים, ואלה אשר אימצו תרבות זו והרחקו מן היהדות.

על תיאוריה זו נמתחה בקורס נוקבת, ובעיקר משני כיוונים:
א. מסקנותיו ביחס לסטטוסם של החכמים עומדות בניגול גמור לידע לנו. סמכותם של נשיין יבנה ואושא, ובודאי רבי יהודת הנשיה ובני, הייתה חזקה הרבה יותר מאשר סמכותם של חכמי הפרושים בזמנן אחרוני החשמונאים.

ב. מסקנותיו שכל הממצאים שייכים לחוגים ורים לגמרי לעולמם של חכמים, עומדת בסתירה גמורה לעובדות. היתכן שבגליל, מרכזה של היהדות בארץ ישראל באותה תקופה, גברה עד כדי כך הסיטה מדררכי היהדות? גם תוצאות החפירות בבית שערם מוכיחות ההיפך. מצד אחד אנו מוצאים ארונות קבורה מעוטרים בתבליטים, המתארים לא רק צורות חיים, אלא אף פרצופים של בני אדם ואף מחוזות מיתולוגיים. מצד שני מעדיהם הממצאים שבית קברות זה היה של גROL' החכמים. על הארונות נמצאו כתובות "רבי שמעון", "زو של רבינו גמליאל" (אולי בנין של רבי יהודת הנשיה); "אללו ארונות הפנימית והחיצונית של רבינו אניינה וש... הקדושים בנו". ולמי קראו קדושים? "למה נקראו שמנו נהום איש קודש קדשים — שלא הבית בוצרת מטבח מימי"⁶.

ב. יחסם של החכמים היה ליברלי

נושא דגלה של השקפה זו הוא פروف' אורבר. במאמר ארוך הוא טוען שיצירות אלה נעשו בהסכמה החכמים. הדעה הרווחת של חז"ל היהת, שיצר עבודה זרה נער ונטה לך מישראל כבר בראשית ימי הבית השני. שררה הרגשה שלא נש��ת' כל סכנה מעבודה זרה הוואיל ואין בה ממש. וכך אמר רבי עקיבא בתשובתו לנכרי "ליבי ולברך רידע דעבודה זרה לית ביה מששא"⁷. יחסם של החכמים לשימוש בעיטורים בעלי אופי פגאני, יכול היה להיות ליברל, באשר עיטורים אלה היו חסרי משמעות פגאנית, עבר היהודים. הוא ממשיך וטוען שככל בל הצלחות עבודה זרה אנו מוצאים הרבה קולות, "אמותות של התרבות", שנבעו מ恐惧 המציאות הכלכלית והmeshkit, ומתחן ההכרה הברורה, שכבר חלפה מהשימוש בכלים ותחשיטים עליהם נמצאו קשותים ועתורים, וכדומה.
מטעם זה לא מחה ר' יוחנן בני דורו, כשהתחלו לצייר צירורים על גבי הכתלים⁸. וכן עשה ר' אבין כשהחלו יהודי זמנו (מאה רביעית) לצייר צירורים על גבי פסיפס, והכוונה לציורי דמויות שנחשבו עד אז לאסורות.

6. ירושלמי עבודה זרה ג, א.

7. עבודה זרה נה ע"א, יומא ט ע"ב, סנהדרין סה ע"א, ועוד.

8. ירושלמי עבודה זרה ג, ור' אבן הוא הוסיף מחרך גרטת בתב. יד.

נקודות המוצא של פروف' אורבר ש אין ההלכה אסורה באופן מוחלט או רגונמאנית,בודאי נכון. אולם דבריו תמהמים ולא מובנים דיים. הוא טוען שההלכה "המקורית" תפסה את האיסור "לא תעשה לך פסל" בצורה כללת ומוחלטת, אף לגבי בהמה חיה ועוף, מכילתה. ומה שאנו מוצאים במשנה ובתוספותה הדיירטים שונים בכך: "כל הפרעופים מותרים חוץ מפרעוף אדם", או: "טבעת שיש עליה עבודה זורה... ואם אינה ברלתה — מותרת בהנהה"⁹ והרי התפתחות מאוחרת יותר — והוא דבר שקשה מאד לקבלה. גם גבולות ההלכה בדבריו, מוטשטשים ביותר. איזה צירורים התירו ר' יוחנן ר' אבין? צירורים שהמשנה אסורה כל דבר?!

האם אסורה התורה אמנה פיגורטיבית?

איסור התורה "לא תעשה לך פסל וכל תמונתך" יכול להתרפרש בשני אופנים. מצד אחד ניתן להבין שהוא איסור מוחלט על עשיית כל הצורות ולא משנה לאיזו מטרה. מצד שני, הוא יכול להתרפרש באיסור עשיית צורות לשם עבודה. אבל עשייה שלא לשם עבודה — לנו ובדומה — אין בה כל איסור.

נקודות המוצא של החוקרים אשר הタルטו בעביה הייתה, שאיסור התורה הוא מוחלט. מתוך מקורות יהודים ונוכחים מתקופת הבית השני, שתארו את היהודים באותה תקופה, ומתרוך הממצאים הארכיאולוגיים שהיעדו על הינוראות מכל שימוש באמנות פיגורטיבית, הסיקו החוקרים שאיסור "לא תעשה לך פסל", הוא איסור כללי אף לא למטרות נז. لكن עמדו נוכחים מול הממצאים.

אך האם זוqui בונת התורה?

חוץ מהמכילתא (ומהמקבילות שלה) שמשמעותו ממנה קר, אין במקורות ההלכתיים כל הוכחה שכך התרשו המקראות.

המקורות הרדנים באיסור עשיית צורות הם הגמרא בראשיה השנה (בד ע"א-ע"ב) ובעבורה זורה (mag ע"א-ע"ב). דמות צורות לבנות היה לו רבנן גמליאל בעלייתו. לצורך הריוון אביה אף את הסוגייה הקורמת בעבודה זורה לגבי צורות המיוחסות לעבורה זורה (mb ע"ב — mag ע"א):

מתני' : המתיא כלים ועליהם צורת חמה צורה לבנה צורת דרקן — יוליכם לים המלח. רבנן שמעון בן גמליאל אומר: שעל המכובדין אסורים, שעל המבוזין מותרים.

גמרא: למימרא דלהני הוא דפלחי להו, למידי אחירינה לא?! ורמינגהה: השווות לשום ימים, לשום נחרות, לשום מדבר, לשום חמה, לשום לבנה... לשום שלושול הקטן הרי אלו זבחין מותים?

⁹. Tosfeta עבורה זורה ה.

אמר אבי: מיפלך – לכל דמשבחי פליך. מיצר ומפלח – אני תלתא דחשבי עיריה להו ופלחו להו; למידי אחרונא, לנו בעלמא עברו להו.
מנikit רב ששת-חומרה מתניתא ותני:
כל המולות מותרים חוץ ממול' חמה לבנה.
ובכל הפרצופין מותרים חוץ מפרצוף אדם.
ובכל הצורות מותרים חוץ מצורת דركון.

ומבררת הגمرا, האם רב שת דבר במקורה שמצו אדם ערוה, או בשאלת אלו צורות מותר לעשות? ומסיקה שהרישא מדברת במצו כיוון שלשות דמות כל המולות וראי אסור; המציעתא מדברת בעושה כיון שם מעא גם פרצוף אדם מותר שהרי לא נמזה במשנה שאסור; והסיפה מדברת שוב במצו כי אין איסור לעשות צורת דרכון.
ושואלת הגمرا:

רישא וסיפה במצו ומציאות בעושה?
אמר אבי: אין. רישא וסיפה במצו, ומציאות בעושה.
רבא אמר: בולח במצו, ומציאות רביה יהודיה דתניתא (שרבי יהודה
אוסר אף פרצוף אדם בתנאים מסוימים).

העולה מן הגمرا, שדבר שודאי נעדר, הוא עבודה זורה ואסור בהנאה. אך כשאתה מציא צורה, ואין יודע אם נעברה או לאו, מלבדה אותנו המשנה, **שלש** צורות אלה (חמה לבנה ודרךן) חזקה שנעשו לשם עבודה זורה וחזקה שנעבדו, ולכן אסורת.

סוגיות צורות לבנה (עבודה זורה מג ע"א-ע"ב)

תנן חטפ: דמות צורות לבנה היה לו לרבן גמליאל בעיליתו בטבלא בכוחל, שבהן מראה את ההדיות ואומר להן כזה ראיitem או כזה ראיitem?
ומי שי? והכתיב "לא תעשןarti"¹⁰, לא תעשן כדמות שמשי המשמשים לפני?
אמר אבי: לא אסורה תורה אלא שמשין שאפשר לעשות כמותן. כתרニア: לא יעשה אדם בית הבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם...
ושמשין שאי אפשר לעשות כמותן מי שי, והכתיב: לא תעשןarti – לא תעשן כדמות שמשי המשמשים לפני במרום?
אמר אבי: לא אסורה תורה אלא בדמות ד' פנים בהדי הזורי (שור, אדם, אריה ונשר).
אלא מעתה פרצוף אדם לחודיה תשחררי, אלמה תני: "בכל הפרצופין חוץ מפרצוף
אדם?"
אמר רב יהודה (הונא) בריה דרב יהושע, מפרקיה דרבבי יהושע שמייע ליה: "לא תעשןarti" – לא תעשן אותי. אבל שאר שמשין שי.

ושאר שימושים מי שרי, והתניא "לא תעשן אתך" – לא תעשן כדרמות שימושי המשמשים לפני במרום כנון אופנים ושרפים וחיות הקודש ומלאכי השרת? אמר אביי: לא אסורה תורה אלא שימוש שבמדור העליון (ככתבךathi, אבל חמה לבנה במדור תחתון זה – רשי).
 שכמדור התחתון מי שרי, והתניא: "אשר-בשמי" – לרכות חמה ולבנה כוכבים ומולות. "מעל" – לרבות מלאכי השרת?
 כי תניא היה לא עוברים. וכך כל דבר אסור כהמשך הבריתא לרבות ימים וחרות... " מתחת" – לרבות שלשל הקטן... (ברייתא דומה במקצת למכלתא שהבאנו בהצגת הבעיה]).
 ועשייה גרידתא מי שרי, והתניא: "לא תעשן אתך" – לא תעשן כדרמות שימושי המשמשים לפני במרום כנון חמה ולבנה כוכבים ומולות?
 שאני רבנן גמליאל דאחים עשו לו.
 והוא רב יהודה דאחים עשו לו ואמר להו שמואל לרב יהודה: שיננא, סמי עיניה דדין?
 התם בחותמו בולט ומשום חזרא זתניא:
 טבעת בחותמה הונחה ומותר לחותם בה.
 חותמה שוקע מותר להונחה ואסור לחותם בה.
 ומי חישין לחשדא. והוא כי כנישתא דשוף ויתיב בנחדרעא דאוקמי ביה אנדרטה והוא עילוי ביה אבוח דשמעאל ולוי ומצלו בגויה ולא חישי לחשדא?
 רביהם שאני.

והא רבנן גמליאל דיחיד הוה?
 כין דנשיא הוא שכיחיה רבים גביה.
 ובב"א דפרקם הואי.
 ובב"א לחתלמוד שאני. דתניא: לא תלמד לעשות, אבל אתה למד להבין ולהורות).
 הבעיות העקרוניות בהבנת מהלך הגמרא הן אלה:
 א. את סדרת תירוץ הגמרא, ניתן לחלק לשאל קבוצות –
 א. סדרת תירוץ אביי,இאה משמשי מרים אסורה תורה.
 ב. שאני רבנן גמליאל דאחים עשו לו... משום חשדא, ורביהם שאני.
 ג. אב"א דפרקם הואי, ואב"א לחתלמוד שאני¹¹.
 הבעיות היא, האם הגמרא חווית בה במהלך החשובות שהיא מביאה. האם כל תירוץ בני על קורומו, או שבל פעם מעלה הגמרא תירוץ חדש? בעיה זו היא בכל מהלך הגמרא, ובפרט בסדרת תירוץ אביי הנראים בסותרים זה את זה.
 ב. תירוץ הגמרא: התם בחותמו בולט ומשום חשדא, דתניא: טבעת וגוי מה בונתו?
 באילו צורות יש חשד ומהו החשד?

11. בהמשך יובן מדרוע זה בספק.

כדי להקל על הריצת שיטות הראשוניות בהבנת הגمراה, נראה לו שאפשר לסתוגם לחמש קבוצות.

א. הבריתא המחלוקת בין שוקע לבולט מתייחסת לצורות המותרות (שאין בהם איסור ממשי מרום).

ב. הבריתא המחלוקת בין שוקע לבולט מתייחסת לצורות האסורה (שיש בהם איסור ממשי מרום).

ג. הבריתא המחלוקת בין שוקע לבולט מתייחסת לצורות הנעבדות שנאסרו במצוין.

ד. היתר בשוקע הוא דוקא באחרים עשו לו.

ה. תירץ הגمراה "להתלמוד שאני" מבטל את התירוצים הקודמים.

א. הבריתא מתייחסת לצורות המותרות.

הרמב"ן

דעת הרמב"ן (בחידושיו כאן), ש愧 על פי שיש מחלוקת בין אבי לרבה לגבי המצעיטהא כל הפרצופין מוחרים חז' מפרצוף אדם, מכל מקום להלכה גם רבא מורה שפרצוף אדם אסור לעשות. וכן הלכה,

ומקשה על עצמו: "זהא דתניא וחיות הקודש, לאו למימרא דפרצוף אדם לחוויה לשתררי, אדם כן קשייא לאבי; אלא דאי לא אסר רחמנא דמות שמי מרום, הייתי אומר בין שעשה לו דמות ד' פנים, האי לאו דמות אדם הוא ולישטר, צריכא". והרבאים מזכירים את לשון הריטב"א בסוגין: "הוי יודע שככל הסוגיא הזאת משמעות המתניתה מפרש¹², וכונת אבי לומר دائ מהא יבולנו לממר שלא אסורה תורה אלא בריך דוק ותשכח".

כלומר, אין אבי בא ללמד דין כלל, זה אסור והשאר מותרים. אלא להסביר את הבריתא באופן פרטיו ולומר, אם מכיריתא זו, לא קשה. אפשר להסביר את כוונת הבריתא בריך ובריך.

אומר הרמב"ן, שככל הנארס' משום "לא תעשן", אין חילוק בין בולט לשוקע, וכך ממשי מרום ופרצוף אדם אסור בעשיה אך בשוקע. ומה שאומרת הגمراה "התם בחותמו בולט ומשום חשדא", זהו דוקא כאשר אחרים עשו לו שאין איסור מן התורה, ואמרו חכמים שבצורה בולטת יחשדו בו שעבד לה. וכן "טבחת שחותמה בולט אסור להניחה" מדובר בצורה שאין בה משום "לא תעשן", תורה דמותרת, מכל מקום אם היא בולטה אסורה חכמים משום חדר בעורוה¹³. ואם כן בבריתא, כל הפרצופים מותרים חז' מפרצוף אדם, חייבים להתפרק בשוקעים¹⁴.

12. על פי גרסת העורך לנ"ר ר'יה כד ע"ב על תורה לא.

13. הראה וואשוניס נספחים אמורים שאיסור שהייה משום חשדא, הוא דוקא להניה במקום שיוראה, אבל להסתירו בבטחו מותר.

14. עיין ברמב"ן בהמשך וביריו שחייב שותי רשות נספחות, ומוכיח מתווך התוספთא בדבריו. אולי קשח להבין מה הוא מוכיח מהתוספთא זו. והסביר לי ראש הדישבה הרב נ"א רבינוביץ שליטא, שבמציאות (של התוספთא) יש הכללה: כל הצורות האפשריות – בולט אסור ושוקע מותר. אולם היינו חושכ' שהוא

המהר"ם מרטונבורג

תשובה מהר"ם מופיעה כמה פעמים בשות' שלו, ובמלואה מופיעה בתוספות יומא נד ע"א ד"ה כרובים. המהר"ם נשאל לגבי צירום של חיות ועופות על גבי מוחרים, והשיב, שבודאי אין זה יפה בגל ביטול הכוונה. "מיهو אין כאן איסור דלא תעשה לר פסל", ומນמק את פסקתו משנה כיוניות.

א. גם אם העורות אסורות בעשייה, מכל מקום בציור אין שום איסור (ארחיב את הדברו בהמשך, לגבי שיטתו של ר' אליקים).

ב. הוא מוכיח מוחר מהלך הגمرا שבעל חיים ועופות אין איסור "לא תעשן". לכואורה היינו יכולים להגיד, שאבוי חור בו כל פעם שההר' בודאי יש סתירות בין התירוצים שלו, ואי אפשר להעמיד את כלם: בכל תירוץ הסביר שכונת התורה לאסור קבוצה מסוימת, ואח"כ חור בו ואסר קבוצה אחרת. ואם כן אולי בתרוץ האחרון, "שאי רבן גמליאל דאחרים עשו לו", חזר וואסר את כל העורות, ורק ב"אחרים עשו לו" מותר!¹⁵ אומר המהר"ם – "מדלא קאמר 'אלא' בכל הנך שניין, שמע מינה דלא הדר ביה מכל דשני מעיקרא...", אלא כך היא בנות אבי:

شمישין שבמקדש – אסרה תורה דוקא כמותן. בריווק במדת אורכן ורוחבן. אבל שימוש
שבפרקיע, שאי אפשר לעשות כמותן, אסרה תורה אף בדורגתן.

شمישין שבמדור העליון (שרפים ואופנים ומלאכי השרת ואדים) – אסור מן התורה
אפלו היבא דאחרים עשו לו. "לא תעשו לכם", שיעורו: לא ומצא לכם.
شمישין שבמדור התחתון (חמה ולבנה וכוכבים ומולות) – אסור מן התורה רק בעשייה,
אבל להשותה כשאחים עשו לו – מותר. (זו בוגות אבי "לא אסרה תורה אלא שימוש
שבמדור העליון" – בעשייה ובשהייה). לעומת זאת מדור התחתון שימוש בשוהיה).

ומבחן המהר"ם, שטבעתו של רב יהודה הייתה בעורת חמה ולבנה. אם כן שואלה:
הגمرا – הרי רואים שאף על פ' שאחים עשו לו, אמר לו שמאלו "סמי עיניה זדין"?
(הלשון קצת דחוקה, וצריך להגיד ש"עיניה" פירושו "צורתו"), ומתרצת – מדובר בעורה
בולדת, ואסור מדרבן משום חז"ל¹⁵.

לענ"ד ברור שכוונת המהר"ם שאיסור דרבנן מושם חדר הוא דוקא בעורות של מדור
התחתון (המותרות באחרים עשו לו), ובפשטות החדר שער. על "לא תעשו", אבל שאר
העורות של עופות וחיות, אין בהם כל איסור. והרי זו מגמתו להתייר צויר עופות וחיות
(ואולי אף רעתו. כתוספות וכרא"ש, שבעל הצורות האסוריות, האיסור הוא דוקא – בollowt).

הר"ן

המעין בדברי הר"ן בסוגיא (דף יט בדרפי הר"ן¹⁶), יכול להסביר שדעתו שיטות המהר"ם

דוקא בעורות גאנטיריות, אבל פרצופים שיש לשיכם יותר לעבורה זורה, גם צורה שוקעת אסורה. קמ"ל בסיפה,ograms שוקעים מותה, ומורת לחותם בטבעת עם פרצוף. אבל בודאי הכוונה, לחותם בעורה בולדת שתוצר צורה שוקעת, ולא להפוך.

אבל פרצוף אדם, בין שיזו צורה האסורה מן התורה, וזה חילוק בין בולדת לשוקע. לכן לא היו, בירושליםחותמות עם פרצוף אדם.

15. עיין בר"ן שמסביר באריכות את מהלך הגمرا לפי המהר"ם.

הרמבי"ן שותה הנק' את מהלך הגمرا מסביר הר"ן לפיו המהרא"ם: שימוש שבמדור' העליון, אסור מן התורה גם באחרים עשו לו; ושבמדור' התחתון, רק שיעשה הוא אסור מן התורה; ואחריהם עשו לו אסור בقولט מזרבנן. בנוסף לכך מכירע בדברי הרמבי"ן, שבאיסור מדרבנן בقولט משום חשדא, מוסב על כל הצורות (אך הוא מסיג את האיסור רק לצורות שמנוגה העובי כוכבים לעוברים).

כך משמע שהבין אף הגר"א¹⁶: "אבל דעת הרמבי"ן והר"ם מרוטנבורג דמ"ש משומש חදדא היינו בשאר צורות בהמה חייה ועוות... ובאותו, חילוק בין בולעת לשוקעת... אבל כאן ניל' (צורות האסורת) אסור לעשותן אף בשוקעת ואף באחרים עשו לו... וכן המכירע הר"ן".

מכל מקום לענ"ד לא ניתן להבין כך, לא את דברי הרמבי"ן, שהרי משמע מדרביו שאחרים עשו לו והוא היתר כלל, אך בשמשין שבמדור' העליון¹⁷... וכך לא את דברי המהרא"ם כמו שהוכחנו, שהרי כוונתו להגיד, שצורות חייה ועוות אין אסורה כלל, אף בבולות.

ואף שהר"ן כתוב, שנראה לו שאין האיסור אלא בצורות שיש חשש שהעובד כוכבים עובדים אותן, לכואורה ברמבי"ן, אין אפשר לומר כך. שהרי הרמבי"ן נרחק להסביר, "כל הפרטופין מותרים" דוקא בשוקעים, ומروع לא יאמר שמדובר בפרטופים שאין דרך העובי כוכבים לעוברים?

ב. הבריות מתיחסת לצורות האסורות

התוספות והרא"ש

התוספות שם ד"ה לא אסירה תורה, אומרם: "אומר ר"ז דכל אלו תירוצים של אבי אמרת הן. ומדלא קאמר בכל אחד ואחד אלא אמר אבי, שמע מינה שלא היה חחר בו. אלא מתחילה היה דורש מן המקרא לאסורה שימושין של מטה בגין הולך ואולם, ואח"כ לאסורה שימוש שבמדור' העליון בגין רפואי ואופנים, ובשיטים תחתוניים — חמה ולבנה כוכבים ומלות...".

וזה הדברים תמהים — מה בונתם? אם בונתם לעזין הדינים, זה פשוט. הרי אלו בריותות מפורשות ואין כל סיבה שלא לפסוק כמזהן. ואם לעניין תירוצי אבי הרי בודאי חור בו, שהרי בכלל אמר "לא אסירה תורה אלא...", ואח"כ אסר דברים נוספים (עיין בפנוי ר"ה).

יש אחרים המסבירים את התוספות, כפירושו של המהרא"ם שהבאו למאלה (וכך אוili נרמו בשולי הגלון), אולם הפנוי דחה אפשרות זו: א. לפי פירושו של המהרא"ם יש נפקא מינה גROLלה, ואם זו בונת התוספות היו צרכים לכתוב במפורש; ב. לפי המהרא"ם, צורת אודם אסורה מן התורה אף באחרים עשו לו, ולכן חייבים להעמיד את "טבעת רב

16. ייזד סי' קמא ס"ק כא.

17. עיין בראיה בעבודה זרה שפסק כמו הרמבי"ן, שצורות האסורות משום "לא תעשן" אין חילוק בין בולע לשוקע. ומכל מקום היות אחרים מוסב אף על שימוש מרום ואך על דמות אדם.

"יהודיה" בצורת חמה ולבנה, שאין בהם איסור מן התורה. לפיכך מקשה הגדירה שפיר על רבנן גמיליאל מטעמו של רבי יהודה, ממנה עולה שבצורת לבנה יש איסור שהייתה מדרבנן ממשום חשדא. אך התוספות הרי העמידו את הביריתא בצורת אדם, ואם כן מה מזמנים על רבנן גמיליאל? צורת אדם אסורה אף באחרים עשו לו, אבל חמה ולבנה מנין שאסורה? העורך לינר (בר"ה כד ע"ב) מסביר את כוונת התוספות בדבריו הרטיב"א שהבאו לנו למללה: בשיטת הרמב"ן (שכונת אבי לומר "مبرיתא זו לא קשה, כי אפשר להסבירה שכונתה רק כך וכך"):
ואולי ניתן להסביר: כוונתם, שהמשפט "לא אסורה תורה אלא..." הוא רק צורת ביטוי, וכוונתה: מה שאסורה תורה זה כך וכך.

מכל מקום ברור, ש לדעת התוספות כל תירוץ أبي אמת, ועל גביהם מתרצת הגדירה: "שאני רבנן גמיליאל דאחרים עשו לו", לפי פירושנו שלא נחת התוספות לחילוקי המהרים, ציריך להסביר שהтирוץ אחרים הוא בכל הצורות האסורות. שואלת הגמרא, והרי ראיינו בטבעת של רבי יהודה, שגם באחרים עשו לו יש איסור, ומתרצת שהאיסור בחותמו בולט ממשום חשדא, ובמביאה את הביריתא בענין טבעת כהוכחה.

הבינור התוספות (ז"ה והוא רבי יהודה) את מהלך הגדירה כך: בשאלתו סברה הגדירה שאמנם באחרים עשו לו, אין איסור שהייתה מן התורה, אך מכל מקום יש חסド שעשו עבור על לא תעשות, ולכן אמר לי שמואל "סמי עיניה דדין". עונה, הגדירה שהחדר אינו ממשום עשייה, אלא החדר הוא. שמא הוא עובדה.

ומסבירים האחרונים, שהמבחן הבין שהחדר הוא ממשום עשייה, ובחדר עשייה אין להחלק בין יחיד לרבים, והתרצן סבר שאין חסד עשייה. החדר הוא ממשום עבודה זרה, ובחדר עבודה זרה בו ראוי יש להחלק בין יחיד לרבים. (מכל מקום דברי התוספות קשים, שהרי אם גם המבחן ידע שהאיסור הוא ממשום חשדא, ובכל חידוש התרצן הוא שהחדר הוא חסד עבודה זרה, אם כן העיקר חסר מן הספר). הגדירה צריכה לכתוב בפירוש ממשום חסד עבודה זרה!).

תוד"ה לא תעשות אני: אומרים התוספות בסוף הדיבור שעשית אדם אסורה, "... וכן משמעו لكمן דקאמר: טבעת שחוחתמה שוקע אסור לחותם בה, ומסתמא הינו בפרוץ עדם, דאין רגילים לחותם בצורת כוכבים ומזלות..."

כלומר: "התוספות מעמידים את הביריתא הmphalkat בין בולט לשוקע בפרוץ עדם, בצורת האסורת", וכך ערכוני יכולו אמן להעמיד גם בצורת כוכבים ומזלות, אך בغالל בעיה 'טכנית' (דאין רגילים): מעמידים התוספות את הביריתא דוקא בפרוץ עדם. לפי דבריהם יועצא, שאיסור שהייתה באחרים עשו לו, הוא דוקא בצורת האסורת. ואפילו איסור עשייה בצורת האסורת הוא דוקא בצורות בולטות (וכך הבינו בתוד"ה והא ר"ג בשאלתם וזה): "זאת אמי לא משני דעתות לבנה לא הייתה בלטת וכלן עשהה רבנן גמיליאל?"¹⁸).

18. עיין בהמשך לגבי חמה ולבנה.

וכן כותב הרא"ש במפorsch: "האי חותם מירי בחמה ולבנה כוכבים ומזלות ופרצוף אדם שאסור לעשותן, וגם לשחותן אם שעאן עובד כוכבים, משום חסדא"¹⁹. לפि דבריהם צריך להסביר את דברי הגמרא: "ה הם בחותמו בולט ומשום חסדא כדרניא: טבעת שחותמה בולט אסור להניחה...; חותמה שוקע... ואסור לחחותם בה". משום חסדא, מוסב דוקא על החלק הראשון של הברייתא, איסור הנחה בחותמה בולט. אבל על איסור התינוי בחותמה שוקע, בודאי אין לומר כן, כיון שהמורוב בעורות האסורת, ואם כן האיסור אינו משום חסדא, אלא משום "לא תעשן". את דעת התוספות מביא גם הרמב"ן: "ודעת הרב-בעל התוספות זל' כן, דכל-צורה שוקעת מותרת, ואפילו דמות אדם ומשמי מרים, ובולטת אסורה באלו הנזכרים לא באחרים שבבל הארץ"²⁰.

שאלת הרין — גם הרין מביא דעה כזו ומקשה עליה מן הגמרא אמרה: "ה הם בחותמו בולט ומשום חסדא, והניא טבעת שחותמה...". אם נגיד שהחילוק בין שוקע לבולט הוא בעורות המותרות, שפיר יש הוכחה שהאיסור משום חסדא. כיון שבעורות האסורת מן התורה אין חילוק בין בולט לשוקע, חייבים להעמיד את הברייתא בעורות המותרות. וכיון שבעורות המותרות יש חסדא; גם בעורות האסורת, כשהארחים עשו לו, יהיה איסור בשתייה משום חסדא. אך לפי התוספות, שהחילוק בין שוקע לבולט הוא, בעורות האסורת מן התורה, מודיע אומתת הגמרא: "ה הם בחותמו בולט ומשום חסדא"? אפשר להסביר שהבריתא האסורת עשויה ושהייה בובלות דוקא, גם היא מדברת באיסור תורה!

אך אפשר לתרץ-שאין זה קשה. שהרי התוספות, גם בשלב הקושיא לא הסבירו שהאיסור הוא מן התורה, ומסתמא הבינו שלא יתכן שישRAL יעבור על איסור תורה בקיים גידיא ללא עשייה. וממילא לא יתכן שכונת הבריתא. לאסור שהייה מן התורה, אלא מדרבן.. אם החשד היה משום עשייה, מה החלוקת בין להניח טבעת ובין לחותם בה. כשיראו אותה עצלו יחשדו שעשאה. אלא ע"כ החשד הוא משום עבודה. וכך אם הוא מניה את הטבעת תקופה, ממשכית יש חשד שעבורה, אבל אם הוא רק חותם בה, לא שירק חשד זה. וזה כוונת הגמרא, להוכיח שהחדר הוא משום עבודה זרה ולא משום עשייה.

בדעת התוספות והרא"ש סוברים אף הרשב"א והריטב"א, שהחילוק בין בולט לשוקע, הוא דוקא בעורות האסורת, ולא אסורה תורה אלא בעין שימושים. אלא, שאות הבריתא מעמיהן. דוקא בעורות שיש בהם גם חשד עבודה זרה, כי הם מקבלים את דברי הבה"ג.

19. עיין בהמשך מהו החדר.

20. הרב שיעורל, במחודשו כותב שלא, מצא דעה כזו בתוספות. אלם לעניין אלה הם דברי התוספות הבסיסיים, אלא שאחיך מביאים את דעת רית, שמצויה מהותר שוקעת חמה ולבנה.

ג. הבריתא מתייחסת לצורות הנערכות שנאסרו במקור

בעל הלכות גדולות

התוספות בעבודה זורה (ר"ה שאני ר"ג) אומרים שיש להחמיר שלא לחגור רצועות שיש בהם צורת אדם בולטת, "אמנם יש סמך להתייר מותוך הלכות גדולות שמעמיד אותה דרב יהודה במצוות דركון, ושם שירח שדיא טפי מבאהרini. כהןן: מצא כלים ועליהם צורת דركון וכו' יולכם ליטם המלה".

כוונת בה"ג ברורה. החשד הוא משום עבודה זורה, וחשד של עבודה זורה מצטמצם רק לגבי הדברים האסורים במקור.

התוספות מזכירים בדברי בה"ג רק צורת דרקון, שואל המהראם מלובין מודיע לא העמידו גם בחמה לבנה, ומתרץ,יעיל תירוץ זה הרבו האחראונים להתקפל. ואולם בה"ג עצמו בסוף הל' עבודה זורה, כתוב: "ת"ר טבעת שחותמה בולט... והוא שיש עליה צורת חמזה צורת לבנה צורת דרקון. מי טעם משום שדיא דילמא אמרין קא סגיד ליה...", וכן מובא ברמב"ן משמו (ומסביר ב"שם משמו²¹) שהתוספה הוביירו רק דרקון, כיון שלפי גירסתם במשנה צורת דרקון מופיעה ראשונה, וכן מוכח בתודיה המועצת כלים (רפ' מב ע"ב), ואם כן כוונתם: צורת דרקון וכו').

וכבר ב'כנתה הגדולה' מעיר שוה הכרחי ממילא הגמרא, שהרי מטעתו של רב יהודה מקשים על רבן גמליאל, ואצל רבנן גמליאל היה צורת לבנה²².

אולם קשה. הבריתא כותבת: "טבעת שחותמה שוקע — אסור להניחה, ואסור להחותם בה". לפי הסבר הכה"ג יוצאת, שאסור להחותם בצורת דרקון. ומהו? איזה איסור יש בה? הגמרא (מב ע"ב – מג ע"א) אומרת במפורש: "ואי בעשרה, צורת דרקון, מי אסור והכתב לא תעשןathy אלהי כסף ואלהז הובן" – הני אין, צורת דרקון לא", ומפרש"י צורת דרקון שאינה נמרום שרויה!

אלא חייבים להסביר כוונתן, שכש שאסור להשותהן משום שדיא, אך אסור לעשoten משום שדיא. בדומה לשיטת הרמב"ן שאסור עשייה בכל הצורות הבולטות משום שדיא (וכן כתוב הבי' לדעת הטור).

רבינו אפרים

רבינו אפרים כותב בתשובה²³: "אבל איןנו דומה. דעתך שיש עליה חותם, הוא דמות עצם פרעוף אדם, או דמות חמזה לבנה ודרקון שעובדין לו הגוים. וכן אנדרטה הוא עצם, והן עובדין אותו. הלך איכה שדרא לישראלי, כי לא-שביחיו ריבים. אבל צורות עופות וטוסים, אפילו הגוים, אינם עובדים להם, אפילו כשהן תבנית בפני עצמו...".

21. קונטרא טורת הקירוש לר' שמואל העליון, ונדרפס מחרש בשורת שם משמו²¹.

22. הרמב"ם בפיהמ"ש מחייב בין עיגול חמזה לבנה לבין מול חמזה לבנה. וסביר שאיסור מעיאה הוא דקה במלול לא בעיגול. לעומת זאת כל שיטתו של הבה"ג בינוי על אחירות המושגים. כי אם הבונה על מול חמזה לבנה דקה (כפי שאומר הרמב"ם), שוב לא שיר להקשות על רבנן גמליאל. שהרי לרבן גמליאל היה עיגול חמזה לבנה, ובעיגול חמזה לבנה לא שיר שדיא טפי מצורות אחירות.

23. מופיעה במלואה בספר דאכיה, עבודה זורה סי' אלף ומ"ט, מהה' דבליצקי עמי ט.

נראה לי בורר שכונתו כדברי הבה"ג, איסור שהייה מושם חשדא הוא דוקא בעורות שודך העובי כוכבים לעובדים – העורות האסורה במצויה. אך הוא מוסיף לעורות אלה אף את צורת האדם.

ומצאננו וראשונים רבים הסוברים כך, אף על פי שבמונח לא, הוזכר אדם, הבינו הראשונים שוגם צורת אדם אסורה במצויה, וכך כתוב המאירי: "מצא בהם צורת פרצופין בפרצוף אדם אסור בר' יהודה, וכי לעובדה נעה ואף על פי שאין בידם כלום... ווקא בובלט... ויראה לי שמקומו אף על פי שהחלה עבודהם בך היהת, (דוקא צורותם מיטמיות), מכל מקום נתקפשט מהוגם אח"כ בכל פרצוף שבדם והכל אסור, וכמו שנאמר בברייתא בסתם כל הפרצופות מותרת חוץ מפרטן אדם".

ויעין ברשב"א ובריטב"א שהבינו כבה"ג, שהשודא שיר' דוקא בעורות שנעבות, וכן אי אפשר להעמיד את הברייתא בעורות כוכבים ומולות. אולם בה"ג הבין, שניתן להיות איסור עשייה מושם חשדא, ואלו הרשב"א והrittenbach איןם מחייבים זאת²⁴. הם סוברים שאיסור עשייה הוא דוקא בעורות האסורה, ולכן הם מעמידים את הברייתא בעורת חמה לבינה או בעורת אדם, שביהם יש גם איסור עשייה וגם איסור הנאה במוצאי..

איסור שהייה מושם חשדא

הגמרה חרצתה: "התם בחותמו בולט ומושם חשדא". איזה צורות נאסרו מושם חשד? – לדעת בה"ג וסיווito, החשד הוא דוקא בעורות שנאסרו אפלו במוצה. בכל העורות האחרות אין חשד.

– לעומת זאת סובר הרמב"ן שהחשד הוא בכל העורות הבולטות, אף המותרות. – דעת התוספות עומדת בתווך, שהחשד הוא דוקא בעורות האסורה בעשייה (ומסתמא יודו תוספות שאף בעורות האסורה במצויה – דרין – יש מושם חשד)²⁵. אמנם, כמה אחרים הבינו שדרעת התוספות דעתה בה"ג, אך לענ"ד אין זה נכון. הרי התוספות העמידו הברייתא בעורת אדם, שבצורת אדם בולטה יש חשד גם כשאחים שעשו לו, וכן נוטים לתוספות לאיסור שהייה של פרצוף אדם, אלא שמתוך בה"ג יש סマー להתריר. ואם כן בפשטות, דעתם שיש איסור שהייה מושם חשד בעורות האסורה (ואמנם דעת ר' אפרים, הרשב"א והrittenbach, שגם בפרטן אדם יש איסור מציאות). בוראי הבנת התוספות בבה"ג הייתה שונה).

והנה לכאורה טברת בה"ג חזקה מאד. אם במצויה נאסרו רק שלוש צורות, מדרע נאסור מושם חשד בעורות. אחרות? אומר הרש"ק (ויר' קמא ס"ק ח), שאף על פי שאין עובדים לעורות הללו, וכן במצויה העורות מותרות, בכל זאת יש חשד שהוא עצמו קבלן לעובדה זורה,adam לא כן מודיע משחה את העורות הללו? סברא זו לכאורה טובה לאיסור את כל העורות ואף המותרות. אולם הרש"ק עצמו (ס"ק ל) כותב שעורות חיות ועופות מותר להשתהות. וצ"ע.

24. עיין בנומי לעובדה זורה, שמסיק מתיק דברי בה"ג שיש בפרקון איסור שהייה מושם חשדא, אך עשיית דרין מותרת!

25. עיין בסוף המאמר לגבי עשיית צורות אלה, עיין שם לענין שהיות צורות הנעבות.

לפי הסבר הש"ך מתרעת קושית המהרים מלובין והגר"א על הרמב"ם²⁶. אמן מתוך שהמהרים והגר"א לא נחתו לחייב זה, משמע שביניהם דלא בש"ך. מחלוקת זו בין הש"ך לAGR"א חזרה בסוף סעיף ג' בש"ע, שם מובאת דעה, שצורת ורkon מותרת בעשייה ואסורה בשהייה. כותב הש"ך (ס"ק ייח) אף על פי שבינינו אין עובדים לצורת דרכון, ומותרת במציאות, מכל מקום חדש יש. לעומת סובר הגר"א (ס"ק יט), שדעה זו היא המשך דעתם של הייש מחמירים". הסוברים שיש איסור מציאה בדרךן אף בימינו, ולכן אסור בשהייה.

אם כן, לפי התוספות, איסור שהיה ממשח מוחרב לצורות האסורות בעשייה. הש"ך מסביר שיש חשד עבודה וזה, אך הגר"א שלא מקבל זאת, חייב לומר שהחישד הוא חשד עשויה. ותמנה עליו הנזיב²⁷: הרי התוספות כתבו במפורש, שrok בהזה אמינה הבין המקשן שיש חשד עשייה, אך מסקנת הגمراה שהחשד עבורה ולא חשד עשייה? הנזיב טוען, שלא ניתן לומר שהחשד עבורה והוא על דברים שנאסרו רק בעשייה ולא במציאות. ובכן לדעת הרא"ש שמעמיד את הבריתא אף בחכמה לבנה וכוכבים ומולות – העזרות האסורות בעשייה, חייב החשד להיות חדש עשייה, שלא כמסקנת התוספות. אך התוספות שudemido את הבריתא, בפרטן אדם, יכולים לומר שיש בו חזד עבודה. אולם גם דבריו קשים, שהרי התוספות מעמידים את דבריהם מול דברי הבה"ג, ולבה"ג איסור שהיה זהה לאיסור מציאות, ותוספות כוללים בתוכו אף פרצוף אדם, ככלומר דברים האסורים בעשייה (ואולי מונתו שזו המלוקת בין תוספות לבה"ג, האם לכלול באיסור מציאות, אף פרצוף אדם, וצ"ע).

מן שיר הנזיב וכותב, שיתכן שהרא"ש הבין את מהלך הגمراה לפי הסבר התוספות, אך בשאמרכנו במסקנה "להתלמד שאני", שוב אין צורך להזכיר. אפשר להסביר שבאמת החשד הוא, חדש עשייה, ומכל מקום עשייה להתלמד מוחרת, ולא קשה על רבן גמליאל: אולי דבריו אלה של הנזיב פותחים פתח להבין את הגר"א. ודרין צע"ג בכל זה.

ד. היתר שוקע דוקא באחרים עשו לו

ראב"ד רם"ך והמאירי

הגمراה תרצה: "אלא אני רבן גמליאל דאחרים עשו לו". כלומר עשיית כל משמשי מרום אסורה אבל באחרדים עשו לו מותר. שאללה הגمراה, והרי ראיינו בטבעתו של רב יהודא, שתנייא: טבעת שחותמה בבלט אסור להניחה ומותר לחותם בה; וחותמה שוקע מותר להניחה ואסורה לחותם בה".

מסביר הראב"ד בהשגות²⁸: "אם עובדי כוכבים עשו לו בלט אסור להניחה בידיו, ומותר שיחותם לו עובד כוכבים. שוקע מותר להניחה ואסורה לחותם לו עובד כוכבים".

26. ראה בהמשך לגבי שיטת הרמב"ם.

27. העמק שאלתנו, אותן ג.

28. הלכות עכו"ם ג. יב.

ואחד צורת אדם וצורת שמשין שבמרום דינם שווה, וכן עיקר". בנוגור לראשונים שהבינו "ומותר לחתום בה", הכוונה שישראל חותם בטבעת שהותמה בולט, שלפי דבריהם יש חיתר לעשות צורה שוקעת, הבינו הראב"ד וכן גם הרמ"ך והמאיר, שモתר לחתום בה רק על ידי עובד כוכבים, כיון שהצורה הנעשית שוקעת, ומותר להניחה. אבל אם הצורה שיצר העובד כוכבים בולעת – אסור להניחה. ומודובר ב眾ות האסורות בעשייה, בין צורת אדם בין צורות שמשין שבמרום. ולכן, עשייה בעצמו אסורה; אפילו בשוקע; ובאחרים עשו לו, בולט, אסור ממש מושם חשדא, ושוקע מותר אף בחמה ולבנה.

ה. תירוץ הגمرا "להתלמוד שאני" מבטל את התירוצים הקודמים

ר' אליקים

כותב רבינו אליקים בתשובה²⁹: "על הבניין שבנו לשם בית הכנסת בקובלוניא בכותל העפני, וצרו בחלונות צורות אריות ונוחשים, ותמהתי הרבה על מה עשו כן... ואף על פי שכונתם לשמיים היה, להנתנות לבוראים במצוות, הרי זה והרנו בדברו שני מלעשות כן, מרכתי לא' תעשה לך פסל;/ והניא לא' יעשה לו גלופה, אבל יעשה לו אטומה תלמוד לומר זכל תמנוה... (ນມביא את המבילה), נמצינו למיין מכאן אסור לעשון...".

ואם ראייתן ממה ששנינו כל הפרוצפין מותרין חזץ מפרצוף אדם, והיינו בעושה כדמותך אבי, יש להשיב, האי כל לאו דוקא הוא, להתיר עשיית כל הפרוצפין חזץ מפרצוף אדם. כמובן, מדקא מטוריב ואזיל, או במצו, אימא מציעתא כל הפרוצפין מותרים חזץ מפרצוף אדם, ואי במצו פרצוף אדם מי אסיר? והtan' וכו'. ואם איתתא דהאי כל דוקא הוא, אדרמתיב ליה מפרצוף אדם, ליתיב להה מרישא, דקתני כל הפרוצפין מותרין, וכלא הוא? והtan' המוציא כלים ועליהם צורת חמה ולבנה וצורת דרקון וילך לים חמלה, כדקה מותיב להה בראש הבריתיא כל המולות. מותרין וכו'. بماי עסקין? אילמא בעשרה, כל המולות מי שרוו? אלא לאו שמע מינה כל לאו דוקא הוא. ואע"ג דקתני כל הפרוצפין מותרים חזץ מפרצוף אדם, צורת חמה ולבנה ודרקון בכל האיסור, דהואיל דחשבי צירוי ופלחי ליה. ונחshaw בכל דרקון ודרקון בכל מצעינו בכמה, מקומות דאע"ג דקתני כל וחוץ, לאו דוקא הוא ואין למدين הימנו...".

ואפלו מאן דלא דיק, וגmir דהאי כל דוקא הוא, יש להשיב ולומר, אבי הוא דמוקי ליה הבי בעשרה, אבל מסקנא בהכי הוה איתה, רבא אמר כולה במצו ומציעתא ר' יהודה היה... אלמא במצו מותרין אבל בעשרה אסוריין...".

ומדרבן גמליאל נמי ליכא למילך היתר בדבר זה. דקה מסיים ביה ואזיל להתלמוד עבד. אבל בעשרה שלא להתלמוד אסור..." (וממשיך לאסור צורות בביב"נ מטעמים נוספים). רבים התקשו בדבריו ר' אליקים אלה, ובראשם הב"י שמאיר בקשיות. נראה-ברור, שארוב הבעיות בדבריו נבעו מכך מוקעת המופיע במדרכי כאשר את מקור הדברים לא ראו.

מסביר מהרי פרלא בספרו הגדל על הרס"ג כר: כוונת ר' אליקים לפסוק אליבא

29. מופיעה במלואה בספר ראבייה שם, עמ' י.

המכילתא, שאוסרתו את כל הפרעופים בעורה מוחלטת, וגם אם תקשה לי ממה להגירה, אפשר לענות שאין הגירה סותרת את פסיקתו.

א. מה שאומרת הגירה "כל הפרעופים מותרין חוץ מפרעוף ארכם" – אין למדין מן הכללות ומוכיח ממה להגירה שהיכיבים להבנוי לפרעופים האסורים גם צורת חמה לבנה ודרקון³⁰, והשאלה שנשאל ר' אילוקים היהת לגבי צורות נחשים, ודרכן דקתי לאו דקאו, אלא גם שאר נחשים. ואנמנם בგמרא מבואר שדרקון הוא דוקא עם עיצין בעוראה, ושאר נחשים מותר. בראשונים משמע, דלא חלקו ואסרו כל נשח. (יתכן שהיתה לראשונים גרסא אין הלכה כרשב"א. וכן ברק"ס הגירסתא – רשב"א אומר). כלומר גם אם נפסק כמו ברייתא זו, צורת נחשים אסורה ונדריך להסירה.

ב. גם מי שסבירrai האי "כל" – דוקא הוא, עדין אפשר לומר שככל זה אליבא דבראי, אבל רבא מעמיד הברייתא במועצה. ובעשיה כל הצורות אסורות, ככלומר אין טענת ר' אילוקים שהיכיבים להעמידךך את רבא, אלא בזאת שאפשר להסביר את רבאvr, אין מהברייתא ראייה להיתר.

ג. גם טוגיות צורות לבנות, אינה סותרת פסק זה. אף על פי שלכארה הגירה מתירה שאר צורות, ואת המכילתא מעמידה הגירה בעורה לעובדים, אין הדברים פשוט. דילכארה תמהה, המקשה שהביא את המכילתא, לא ידע שהיא מדברת. בעשיה לעובדים? ואם כן מדוע מביא מכילתא זו? אלא חיכים לומר, שהמקשן הבין שהאיסור הוא אף לנוינו, ואף בהמשך המכילתא מוכחהvr. שהרי היא מביאה אף איסורaben משכית, ואיסורaben משכית הוא אף להשתחוות לשמים?

חיכים להסביר. שני הכתובים: "לא תעשה לך פסל", ולא תעשות אתך" – מעורבים זה עם זה. והם עניין אחר. אין לומר שהאחד מתייחד לאיסור עבודה, והאחר לעשייה לנוינו, וכן מבואר במדרש, שעל הפסוק "לא תעשות אתך" שלכארה מתייחד לאיסור עשייה לנוינו.

30. הדברים קשים: א. טענתו של הפרעופים מותרים לאו דוקא הוא, שהרי גם צורת חמה ולבנה ודרקון אסורות – קשה. הרי הרישוא והסיפה של הברייתא אוסרות צורות אלה, וכל חלק מדריך על קברעה מוגדרת.

וכן מגיר הרמאייר את המושגים: מזל – כל מה שנמצאה מגצל החירות ולמעלה, בין עליונות בין תחינות. פרצוף – כל בעל חיים שראשו גבוה מגוףו, כגון דגים, נחשים ודרקון.

צוה – כל בעל חיים שריאשו נמוך בגוףו, כגון אדים וכחמות. אולם אפשר לומר שר' אילוקים הבן, שאליה שלש דרישות חלות ולאו חד תנא אמרם. וכן מסביר הרמאייר: "חומרני מתניתה – ליקט אותן האסורות וזהו שלתן מן הברייתאות המפורחות וחבר אותן ברייתא חחת". ולפי זה יתכן שאין אלה שלש קבועות, אלא כל תנא משתמש בשם אחר לאותו דבר. ב. דבריו: "צורת נמה ולבנה ודרקון בכלל האסורים, וההויל דחשי עזיר ופלחי לוו" – בלמי מוכנים. הרי בכל התשובה הוא מדבר על איסור עשייה, ומה הקשר בין איסור עשייה, ל"הואיל דחשי עזיר ופלחי לוו" שנאמר לבי איסור הדגה, מוחש צורה הנעבדות. וודו שהגמרא אומירת מפורש שצורת דרקון מותרת בעשייה. "לא תעשות אתך אלהי כסף ואלדי זהב" – הני אין צורת דרקון לא. מפרש רשי: "צורת דרקון שאינה במרום שווייה".

ועיין בט"י ס"ק ה וש"ץ ס"ק ייח, שרצו להעמידה את דברי ר' אילוקים לעניין שווייה. אולם לעניין זהו דוחק, כי בכל מהלך דבריו על איסור עשייה דוקא. קושי זה חמור עד וותר בדרכו הרבבי ח' ב' תשובה קעה (ק): "ובצורת דרקון אייכא פלוגתא. אייכא מאן דאמר דיכין דאיידי ספָא במוֹזָא, דוקא במוֹזָא אָסוּר, אֶבְלָל לְעַשׂוֹת צוֹרָת דָרְקָן מוֹתָר, וְאייכא מאן דאמיר דלעשות נמי אָסוּר, ד'חֵזֶן מִצְרָתָה דָרְקָן דָקְתָנָה, וְכל שָׁבֵן בְּעַשְׂוָה". והדברים המוחשים, מה היכל שכן" מאיסור מעצה לאיסור עשייה?

דורשת המכילתא: "שלא תאמר עושה אני כמין דמות ואשתחו לו — תיל לא תעשהathi", ועל הפסוק "לא תעשה לך פסל" דורשת המכילתא: "לא עשה של אבן אבל ועשה של עץ — תיל אלהי בסוף..." תיל אלהי זהב", והרי קרא ר' אלהי בסוף ואלהי זהב" הוא המשך הפסוק: "לא תשונן את אלהי בסוף ואלהי זהב". מכאן מבואר שנייה המקוראות ענין אחד, ומה שיחסר זה גילה זה.

אם כן פשוט המכילתא גם על עשייה לנו, ופה הקשה המקשה, אלא שהחאו אבי כי תנייא ההיא לעובדים". אבל למסקנת הגמרא דלהתלמד שאני, שוב אין אנו צללים להדחק כתירוץ אבי, והמכילתא מדברת אף על עשייה לנו. וממילא כל הפרצופים מותרים —

מייר דוקא במוועא כדומקים רבא, אבל בעשייה — כל הפרצופים אסורים.

דעתו של ר' אליקים לגבי צורה שוקעת לא ברורה. מהבי' משמעו שהבנן שר' אליקים אסור אף בשוקעת. ובכן חכינה ג' ³¹. אולם רבו המבי' ט' ³² הבין שר' אליקים אסור רק בבלטת, ובשוקעת התיר. וכך כתוב גם בשם ממשואל' בשם ספר צפנת פענחים על התורה (בכוונת המכילתא לא יעשה לו גלופה אבל יעשה לו אטומה").

גישה דומה נמצאת בתשובה הראשונה של המהראם בתוספות ביוםא. כאמור, מגמות המהראם להתריר צירום של חיות ועויפות, וטענתו: א. בצירום שהם מימיינ' צבעים אין בהם ממשות כלל, ורק בבלטת שיר חדש; וכן אין לאסור שהיית צירום ממשום חדש; ב. צירום מותרים אפילו בעשייה ³³, ומוכיחה זאת מהגמara בכא בתרא נג ע"ב (עיין בהרחבה בדיקן על צירום).

וגם המכילתא שאוסרת את עשיית כל הצורות, "נראה לי שהבי' פירושו: גלופה" — הינו צורה בלטת, אטומה — צורה שוקעת... וכל אילו אין אסורין לעשותו; אלא פרצופים חקלוקים, אבל לא מימיינ' הצבעים".

כלומר, על פי המכילתא יש לאסור אף עשיית חיות ועויפות, והאיסור הוא שוקע וכולט אבל צירום מותרים.

הרי"ף והרמב"ם

הרי"ף כותב כך:

"תנן חתם דמות צורות לבנות הינו לו לרבן גמליאל...ומי שרוי? והוא כתיב לא תשונןathi — לא תשנו כדמותameshl המשמשים לפני במרום, כגון חמה לבנה וכוכבים ומזלות? להתלמד שאני, דעתך לא תלמה' לעשות — אבל אתה למד להבין ולהורות".

ואח"כ מביא את כל הבריותות שהביאה הגמרא.

31. ייר' קמ"א ס"ק טה.

32. שווית המבו"ט ל.

33. בಗליון הש"ס הקשה: לפי מה שסביר התוספות בתחילת שלישראן אסור לציר, אף על פי אחרים היה צריך להיות אסור ממשם שבות! ועיין ברשות שבוניה מוחדים בפשות, לא על אמירה לעובד כוכבים, אלא במקרה שהגוי עשה מעצמו למזכירה לישראל.

אומר הרין (בදעת הר"ף והרמב"ם): "...ונראה לי שהם סוברים, דכון. רקוושטא דמלחתא היא דלהבין ולהוות שרי, ומעתה לית לן למיר ברבן גמליאל דאחרים עשו לנו, ומדחין הנחו אוקמתא דאחרים עשו לנו ודפרקים, ולפיקר לא הזמין הרוב אלפסי זל' בהלכותינו...". בלאמר: כיון שהתיירוץ הפשט ביותר הוא שלהתלמוד מותר, שב אין אלו צרכיהם לתירוצים אחרים עשו לנו נ'ברבים ליכא חסדרא' ולכן לא פוסקים הר"ף והרמב"ם חילוקים אלה.

ישנם המקרים על הרמב"ם מודיע לא פסק שלהתלמוד מותר? אולי כבר תירץ הפר"ח שהוא כבר כולל בדבריו: הרמב"ם בהל' סנהדרין, המעריך שהיוו בסנהדרין אנשים חכמים ונבונים " יודעים קצת משאר חכמות... ותקופות ומוזלות ואיצטגניות..." (פרק ב הל' א). את הברייתא טבעת שחותמה בולט" מביא הר"ף בלי כל פחשנות, אך הרמב"ם מעמיד אותה דока בפרטוף אדם. וכך כתוב³⁴:

"אסור לעשות צורות לנוו ואף על פי שאינה עבודה כוכבים, שנאמר לא העשן-אתוי, כלומר צורות של כסף והובשאים אלא לנו, כדי שלא יטעו בהן הטוענים וידמו. שהם לעבודת כוכבים. ואין אסור לעור לנוו אלא צורת האדם בלבד. לפיקר אין מציריים לא בעז. ולא בסיד ולא באבן. צורת האדם והוא שחורה העורה בולטה בגין העור והכיר שבטרקלין וכיוצא בהן, ואם צר לוקה. אבל אם היה העורה מושקעת, או צורה של סמן בגין הצורות שעלה גבי הלחחות והטבלויות, או צורות שרוקמן באריין, הרי אלו מותירות. טבעת שיש עליה חותם, שהוא עורת אדם; אם היה העורה בולטה אסור להניחה ומותר לחותם בה. ואם היה העורה שוקעת, מותר להניחה ואסור לחותם בה, מפני שהנחתם תעשה בו העורה בולטה. וכן אסור לעור דמות חמה לבניה כוכבים מולות ומלאכים, שנאמר: לא העשן-אתוי – לא העשן כדמות שמי המשמש לפני במרום, ואפלו על החלוח".

צורות הבהמות ושאר נפש חייה חז' מן האדם, וצורות האילנות ודרשים וכיוצא בהן, מותר לעור אותם ואפלו היה העורה בולטה".

מקשה הגר"א (ס"ק ז) והרי כתוב הרמב"ם בפיham"ש: "צורת חמה ולבנה, אין עניינו שימוש עגול. ויאמר וזה שימוש או קשתית מעגול. ויאמר זה לבנה, אלא שבעל הצלמים הנקראים טלסטם מיחסים, לכוכבים צורות עד שאומרים צורת שבתאי – צורת זקן שחור, וצורת נגה – צורת נערה נפה, בחלי והב, וצורת השמש – צורת המלך מעוטו יושב על עגלה. וכן מיחסים לכל הממולאות וכוכבים צורות הרבה...". ולפי זה צ"ע מי פריך בגמרה על רבנן גמליאל, וזה רבנן גמליאל ריחיך וכבר הוא חסדרא לא שירך ברכון וכיוצא במינוחדים לעבדו? בלאמר, לרבות גמליאל היה בודאי עגול לבנה, ובעגול אין איסור במצויאת, ואם כן גם לא שירך חסדרא?³⁵

34. הל' עבודה כוכבים פ"ג הל' י-יא.

35. וכן מקשה אף המהרים מלובין. והבאו קודם שהשיך מתרץ, שחרד עבורה רחבי מאיסור מציאה.

וועוד קושיא: "קשה, דבריו שכח דחשدا לא שייך אלא בצורת האדם לבר?". כלומר, מתוך קושיות הגמרא "זהה רבן גמליאל דאחרים עשו לו", משמע שהבינה הגמרא שהחדר הוא גם בצורת לבנה, ואמ' כן איק' אומר הרמב"ם שהחדר הוא רק בצורת האדם?

אלא אומר הגרא"א (בס"ק בא): "וז"ל שלא היה גורס בגמרא מן מי חישין לחדרה עד זאב"א להתרמוד. וכן צ"ל בדעת הר"ף שהשmitt של זה ולא כתוב אלא להתרמוד. והכי פירשו שאני רבן גמליאל וכו'. התם בחותמו בולט ומשום חשדא. ורצוינו לומר בצורת האדם בלבד, משא"כ בשל רבן גמליאל. ואב"א לעלם שעשה בעצמו ולהתרמוד".
כלומר, איסור עשייה הוא בכל שימושים וצורות האדם. חדר עבודה זורה והוא דוקא בצורת האדם; ולכן אפשר להגיד ברבן גמליאל שאותרם עשו לו, ובצורת לבנה אין חשדא, או שרבן גמליאל עשה בעצמו, ועשיה להתרמוד מותרת.

ראש היישיבה הרב נ"א רבינוביץ שליטא, הסביר לי את שיטת הרמב"ם באופן אחר: אכן גישת הגרא"א נבונה עקרונית; אך אין צורך להזדק ולמחוק את הגירסה מן הגמara. דעת הגמara בהזה אמינה היא; שאיסור חשדא מדורבן לא מעצטמעם לצורת האדם בלבד, אלא אף לצורות חמה ולבנה ואף לעיגול חמה ולבנה. אבל בשמרצת הגמara, וואיבעית אימא להתרמוד שאני, היא חזרת בה מכל המהלהן. את רבן גמליאל אפשר להסביר שעשה להתרמוד, ולכן אין כל בעיה. חשדא דעבודה זורה זה רק מה שכחוב בבריתא, והכוונה דוקא לצורת אדם ודוקא לתותם. אין שם מקור, המדובר על איסור הנחה שלא מדובר על טבעת, ולכן האיסור הוא רק בטבעת. טבעת מיצגת את מעמד האדם, את אמונתו (בחומרות של הנשאים ורשות הגלויות דזה, מצור או ריה), ולכן אסור להסתובב עם טבעת, שמצוירת בה צורת אדם. וזה הצעודה המבנתה ביוטר שהאדם העונד אותה עובד כוכבים.

הסביר זה בשיטת הרמב"ם מסתור יפה גם בדברי הר"ף. הר"ף לא מעלה כלל את האפשרות אחרים עשו לו בהסביר רבן גמליאל אלא אומר מיד — להתרמוד שאני, ואילו את הבריתא של טבעת מביא הר"ף בסוף אחרי הבריתות האחרות.

סיבום שיטות הראשונים לענין איסור עשייה ולענין שהייה

א. דעת הרמב"ן והר"ן — צורת שימוש נאסרה בין בעשייה בין בשהייה, בין בחולות בין בשוקעת. צורות המותרות נאסרו בין בעשייה בין בשהייה בעורבה בולטה, אך בשוקעת מותר. (הר"ן והגרא"א הבינו כך אף במתהר"ם, אך לענין זה מוכחה).

ב. דעת התוספות והרא"ש הרשב"א והרייטב"א — החלוק בין בלטת לשוקעת, בין בשהייה בין בשהייה, הוא דוקא בנסיבות האסורות, אך שאר הצורות מותרות בכל עניין.

ג. דעת בה"ג ור' אמרים — איסור שהייה (עשיה) משום חשדא הוא דוקא בעורות שנאסרו במעיאה.

ה. דעת הרaab"ד המאירי והרמ"ך — החלוק בין בלטת לשוקעת הוא דוקא בעורות

האסורות (כתוספות), אך החלוקת הוא דוקא לעניין שהייה. עשייה אסורה בכל מקרה (בצורות האסורות).
ה. דעת ר' אליקים והרמב"ם – התירוץ הסופי של הגמרא להتلמוד שאני מבטל את כל מהלך הגמara הקורם.
ל'r אליקים – חזרת הגמara לפשט המכילתא, שכל הצורות אסורה בשעה ואף חיון ועופות.
הרמב"ם – חזרת הגמara לפשט הברייתא טבעה שהשדָא היא רק בעורת אדם.

אחרים עשו לו

הגמara תרצה: "שאני רבנן גמליאל ואחרים עשו לו". מפרש רשי: "אחרים – עוברים כוכבים", וכקה-מפורש בכל הראשונים. אולם ערך להבין, אם יהודים עשו לו, זה לא טוב? הרי כוונת הגמara שש איסור עשייה מן התורה, ושהייה מותרת מן התורה. אם כן גם אם יהודים עשו לו מותר להשהות.

אכן הדבר פשוט, שבתבו כל הראשונים. עובדי כוכבים, כיון שלא סביר שרנן גמליאל ציווה ליהודי לעבור על leo. ואף אם היהודי עשה מעצמו, בראי לא עורד רבנן גמליאל עוברי עברה. וכך כתוב הבב"י בסוף סימן קמא: יומשמע דהוא הדין בעשו ישראל, נהי דהעשה עבד איסורה, מכל מקום לקיימו מותר. ועשה איסורה דעבד בשעת עשייה עבר, ושוב אין לו תקנה אף על פי שישירות. ואפשר לומר ראי עיל פי כן לא רעה שהיא וכבר קיומם לדבר שנעשה באיסורה... וזה בדבר שאין בו חשד.

נחוור למקרה שעשו עובד בוכבים. ראיינו שדרתו של המהרא"ס מרוטנבורג, שהוא חלק בין משמשי מדור העליון למשמשי מדור התחתון. במשמשי מדור העליון – אף על פי שאחרים עשו לו, היהודי עובר על leo. ובמשמשי מדור התחתון – בשארחים עשו לו מותר מן התורה, ואסורה בכלל מדרבנן מושום חсадא.

חוזן מהמהרא"ס והר"ן לא ראיינו לאשונים הכותבים במפורש; שגם כשאחרים עשו לו, עבר על leo. אכן חלק מהראשונים מסבירים שזו הייתה ההוו אמיןא של הגמara³⁶. אבל בשעונה הגמara: "התם בחותמו בלט ומשום חсадא", היא חזרת-בה ואומרת שאין איסור מן התורה, רק חשד מדרבנן:

הרמב"ם ור' אליקים:
לכואורה ניתן לומר שוגם להעת הרמב"ם ור' אליקים יש לאו גם בשהייה בשאחרים עשו לו:

לפי הסבר הר"ן בריה"ף וברמב"ם, אחרי התירוץ הסופי דלהגבין ולהורות שרי, אין צרכים יותר לתירוץ אחרים עשו לו, ולכן לא פסקו זאת הריה"ף והרמב"ם. מtopic הבב"י משמע שהבן, לא רק שאין צרכים לתירוץ זה, אלא שהוא לא התקבל להלכה, ואף

36. ביפורש אומר זאת התוספות ר' י"ד על עכחה זורה.

באחרים עשו לו אסור מן התורה. כך מבואר אף בדברי המהרי"ט (ח"ב סי' לה). לטענתו אומר זאת הרמב"ם בምפורש. הרמב"ם מטעים את הדין: "שלא יטעו בהם הטועים וידמו שהם לעבדות כוכבים", וכיוון שכן, "מה ל' עיטה, מה ל' מקיים", חסר שם לעבודה זהה יש גם בשהייה. ואם כן האיסור מן התורה הוא גם בשהייה.³⁷

אמנם הדברים לא מוכרים. אולי החשד "שלא יטעו הטועים" הוא דוקא בעשייה ולא בשהייה. ולפי פירוש הגרא"א והרב רבינוביץ, הדברים פשוטים. מן התורה העשיה אסורה בכל הצורות האסורות, אך באלהים שעשו לו אין כל איסור, חוץ מצורת אדם (בטבעה) שאן להשאותה מדרבן ממשום חדש. וכך מודיע גם המנחת חינוך: בעשיית צלמים בותב הרמב"ם: "העשה עבורה כוכבים לעצמו, אף על פי שלא עשה בידו ולא עבדה, לוקה"³⁸. ואילו בהלכה הבאה – בעיטה לנוי, לא כתוב הרמב"ם דין זה. מכאן, שכן, שאינו עשה בידו, אינו עובר.³⁹

אף בשיטת ר' אליקום אומרים הרבה אחרים, שכם שאסור לעשות את כל הצורות, כך אסור להשאות את כל הצורות, כהבנתם ברמב"ם שהתרוין אחרים עשו לו לא נשר למסקנה⁴⁰, ולכן צוה ר' אליקום להסיר את הצורות. אף שכבר נעשה, אך ראייתי ב'אור זרוע' (פסק) עבודה זהה אות ר' ר' אחורי שמכיא את תשובה של ר' אליקום בותב בר: "השתא איתברר לן דכללו אסירי בעשיה... בולחו העשרה אותן עובר בלאו. וכשעשו לו אחרים – מותר מן התורה ואסור מדרבן, ממש שדרא שלא יאמרו שעובר להם". אם כן הוא הבין בברבי ר' אליקום, שאף הוא אינו אסור מן התורה אלא בעשייה, ואילו בשהייה יש רק חסר מדרבן.⁴¹

תורה "שאני ר' ג"

בעיה נוספת מוספת התוספות, ש愧 אם אין בשארחים עשו לו איסור מן התורה, יש לאסור ממשום שבות, שהרי אמרה לנכרי שבות. וונונים-תוספות – במקום מצואה אין שבות, ובענינו של רבנן גמילייל יש מצואה. לעומת זאת הרא"ש בותב רבנן גמילייל לא צוה את הגני אלא הגוי. עשה מעצמו⁴². ולפי זה ממשיכים תוספות: "יש שהיו רוצים להחמיר שלא להחטים לעובד כוכבים חותם שיש-בו צורת אדם בשליל חוב, א"כ היה העובד כוכבים מביא לו מעצמו. וכן שלא לחגור אותם רצונות שיש בהם צורת אדם בולטה. אמנם יש סmur להתר מתר הלבכות גדולות, שמעמיד אותה דרב יהודה בערת דרכון, ושם שיר חדש טפי מבחרני".

³⁷. וכך בותב גם השם משמואל, ועוד אחרים.

³⁸. שם הל' ט.

³⁹. ואין להבין בדברי המהרי"ט (מהרי' סופר עמי' 154 דין אחרים) יהא כל שעשה (גוי) במצוות, דין בעיטה: שסביר כהבנת המהרי"ט בرمביים: אין בונתו בעיטה ישראל בעצמו, אלא שדרנו דין שעיטה לא דין מציאה (המקור לדברים שסביר הmagic).

⁴⁰. וכבר הבאתי את הדעת' והשיך הכוונים שמה שאסור ר' אליקום צורת דרכון – הכוונה לשהייה. על פי זה יתכן ליחסביר, שר' אליקום מצווה להסיר את הצורות. מהטעמים האחרים שהוא מביא בתוך חשיבותו, שבביתו יש בעיות מוסיפות (ובזה השובה לשאלת הבז' בסוף סי' קמא).

⁴¹. ועיין עוד ברשבי' עבודה זהה במאיידי עמי' 155–154 ובחוספות ר' מבירנאי.

וקשה. הדין הראשון, לענין חותם, הוא דין עשייה של נכרי שיש לאוסרו מושם שבוט, ואם כן איזה היתר מוצאים התוספות, בדברי בה"ג (המצטמצם את דין חדרא)? ואמנם אומרים האחרונים (כגון המהר"ם מלובלין) שהסימך להיתר מותר בה"ג, הוא דוקא לדין השני. וכך משמע בתוספות ישנים ראש השנה, ובתוספות ר' מפריט עבודה זהה.

אמנם המרכדי בהביאו את החלק הראשון של דברי התוספות, מוסיף כמה מילים, ח"ל: "ימכאנ יש שורוצים לומר שלא להחותם עובד כוכבים חותם שיש בו צורת אדם בשבייל חוכ מושם דהצהורה בולטת, אע"ג דאחרים עשו לו מכל מקום אסור". משמע שהוא הבין, שאין זה מוריין שבוט, אלא מושם שהיה. כלומר האיסור על היהודי להשתה את החותמת. אבל לפ"ז, קשה המשך התוספות. מדוע, כשהעובד כוכבים מביא לו מעצמו, יהיה מותר להשתהות?

מה חדש בשורית' דבר יהושע', שהתוספות סוברים שגם חדרא לא שייך, אלא בשагני עיטה לצורך ישראל, אבל בשагני עיטה לצורך עצמו, שב לא שייך חדרא. ואף במאיר מענו דעה דומה: "ולשיטנתנו כל שעשה גוי שלא במצבות ישראל, אפילו עיטה לצורכו הרי הוא כמורע"⁴³.

דין ספטיי בצורות שונות

דין חמה ולבנה (משמעותי מדור תחתון)

הगמרא מרצה "שאני רבן גמליאל דאחרים עשו לו". על זה שאלת הגמara — והרי מענו שגם אחרים עשו לו אסור? ומהתרצת? — "התם בחותמו בולט ומשום חדרא". פשוט הדברים הוא, שהאיסור באחרים עשו לו, והוא רק בבולט מושם חדרא, אבל בשוקע אין כל בעיה. לפ"ז זה קשה, מדוע בהמשך מקשה הגמara שוב על רבן גמליאל: "והא רבן גמליאל דיחיד הוה", מדוע לא נאמר שאצל רבן גמליאל היה חורה שוקעת ולאן אין חדרא?

מה חדש ר' י' ר'ת זרב"א (בתוספות ד"ה והא ר"ג): "שבחמה ולבנה אין חילוק בין בולטין לשוקען, וכן ברקווע שזקעים הם, ולא מפליג בהכי אלא גבי פרצעין וכיוצא בהן". אולם הרמב"ן חולק על זה: "זהא דמפרקין בינו דחוותמה בולט הוז חישון, ממשע דברן גמליאל שוקע היה. ואיל כי כי קשייא הוא דזאקשין לסתן והוא רבן גמליאל ייחדר הוה? אלא שר"ש (רש"י) מפרש דהכא נמי הוה ליה לאקשוני בדורבן גמליאל ליחוש להשדא, אלא דבעיקר תירוץ אקשה ליה. ואם כן האי דקאמר כיון שחותמתה בולט הוא חיישין, לאו למימרא דרבן גמליאל שוקע היה, אלא הכי קאמר: אין אסור מושם חדר כיון שהוא בולט. ורקמן פריך דרבן גמליאל נמי ניחוש. ובדין הוא דהוה ליה לפרק דרבן גמליאל שוקעות הוה, אלא דלא מצטריך להכני. ונicha ליה לאוקמה בبولט, בגין חמה

⁴³. דעת המאיר לא ברורה לו במדליק וערין צ"ע בכל זה.

ברקיע, לבדוק בה הדיוותות⁴⁴.

יש לנו כאן מחלוקת קייזונית בין התוספות לרמב"ן. לדעת תוספות חמה ולבנה שוקעים ברקיע, ולכן העשיה הוא גם בשוקע, ואילו לדעת הרמב"ן חמה ולבנה בולטים.⁴⁵ אמנם לדעת הרמב"ן, החלוקת בין בולט לשוקע הוא רוקא-אחרים עשו לו, אבל לרש"א ולריב"א, הסוכרים שהחלוקת בין בולט לשוקע הוא אף בעזרת האסורת, וכך שני טוביים כמו הרמב"ן, שהחמה והלבנה בולטים ברקיע, יהיה מותר לעשות צורה חמה ולבנה שוקעת.

יש לדיק יוור בדברי תוספות: שאלת התוספות היא, "ואית אמאי לא משני דצורות לבנה לא הוחת בולטה; ולכן עשה רבנן גמליאל?" תונינו, שבכמה שלבנה אין הוחת שוקעת. ככלומר, באופן עקרוני גם בעשיית חמה ולבנה היה צריך להיות חילוק בין בולט לשוקע. בacr יתורץ מה שמקשים על הרא"ש ור' ירוחם שפסקים שהחלוקת בין בולט לשוקע הוא אף בעשיית שימושים — חמה ולבנה, כוכבים ומולות ופרצוף אדים, ואח"כ מביאים את ר"ת שבכמה ולבנה אין חילוק. לענ"ד אין זה קשה, כי זו גם כוונת התוספות: באופן בסיסי יש לחלק בין בולט לשוקע בכל הדברים שנאסרו בעשייה, אך יש לחוש לדעת ר"ת שהבן ממהלך הגמרא שבכמה ולבנה אין לחלק.

דעת הרמב"ם

הבאו לעיל את דברי הרמב"ם, המחלק בעשרה ברורה בין צורה אדרם למשמי מרים. בעשרה אדרם יש חילוק בין בולט לשוקע, ואילו בחמה ולבנה, כוכבים, מולות ומלאים אף על הלות אסור⁴⁶.

הראב"ר והר"ן התקשו מניין לרמב"ם חילוק זה? אמר הר"ן: "אולי סובר דמלacci השתרת מפני שאין בעלי אף. וכן חמה ולבנה כוכבים ומולות מפני שאין נראים בולטים ואף בגלגול איןם בולטים אלא משוקעים בתוכו, ליכא לאפלוגוי בהן בין בולט לשוקע, אבל דמות אדרם מפני שאיןנו נראה אלא בולט לא מתרס אלא בכח". כתוב הכסף משנה, שאיןנו מבין מדרוע מסופק הר"ן, שהרי זו בדיק דעת התוספות?

אולם הדברים אינם מדויקים ונראה שיש חילוק בין תוספות לרמב"ם (או"ש ומג"ח), שהרי לתוספות מלאכים מותרים בשוקע, ומההיתר יוצאים רק שימוש של מדור התחתון, ואילו הרמב"ם מכניס להיתר שוקע רק פרצוף אדרם, וכל השאר אסורים.

זה לשון הרלב"ג בפרשת יתרו: "וראו שתדרע כי צורת האדרם לא יעברו על עשייתה אם לא היהתה בולטה, כי אינה תמנונת. האדרם לפי מה שיורgesch ממנו בזולת זה האופן, וזה מבואר בנפשו; ואולם צורת הכוכבים והמולות, הנה יעברו על פי שקייא שתויה

44. אף המאירי התעורר לקשי זה ואומר: "ומכל מקום, יש שאין גורסים בה לשון קושיא, אלא זאי בעית אימא רבנן גמליאל" כוון דשכיחי רביים, הרבה הוא, בלאו ולעלם בולטה היהת, וכן עיקר".

45. ועיין בש"ר ט"ק כה המביא את דעת עטי", ומיאריך להוכיחו עליו: איך שינוי את הידוע שתחמה ולבנה נראים שוקעים ברקיע? ולא ראה שיש לעט"ז על מי לסתור בענין זה.

46. הרוי קאפה שלייטיא בפירושו כותב, לרמב"ם איסור עשיית חמה ולבנה כוכבים ומולות, הוא מדרבנן. דבריו הגמורא לא תשען אני — לא תשען בדמות שימושים לפני במרום" — אסמכתא בלבד. הפשט של הפסוק מדבר על פרצוף אדרם, כרבבי הרמב"ם בסהמץ שללאו הוא רק על פרצוף אדרם. אולם זה תלוי בשינוי גרסאות, וכך במשנה תורה בהלכתת עבדה זהה לא משמע כן מדרבוי הרמב"ם.

כיצורותם היה שטוחה לפי מחשבת האנשים. וכן צורת מלאכי השורט, אשר יסכומו האנשים בהם, ועbero על עשייתה אף על פי שהיא שטוחה, לפי שאין להם צורות ותמונה על דרך האמת".

סבירא שונה במקצת בותב המחרית (ח"ב סי' לה). ממהלך הגمرا משמע שבמזרן התחתון אין לחלק בין בלט לשוקע, והבין הרמב"ם שכל שכן במשמעותו מדור העלין, אבל צורת אדם שונה – "דشمיש" מרום לאשרה תורה לעשותם, אפילו לנו שלא לעובדים, היינו משומם שהם צורות מיוחדות. לחיות ואופני הקדש או חמה לבנה וכוכבים ומולות ואין למטה דוגמתן. لكن החמייה תורה בהם לאסור בכל עניין דאותו למטעי אבחורייה. אבל פרצוף אדם, אפילו שהוא דוגמא של מעלה, כמו שנראה, לנביאים במראה הנבואה, מכל מקום גם הוא צורת כל הנבראים של מטה ורגלן לעשות דוגמתן לנו. וכיון שאין הצורה מיוחדת לגובה בלבד, לא אסורה אלא בגולות, שלא יטעו אחרת. אבל בשוקעת, או מעזירות על הלה, מוכחה מלהذا לצורה ליד אש היא ולנו בעלמא עבדא".⁴⁷

מהי הצורה האסורה?

מצוד אחד ניתן לומר, שצורת חמה האסורה היא דока עיגול זהר בלבב אש, ואולי אף על רקע כחול⁴⁸, אולם רבר וה לא מצאנו כלל בראשונים. מצוד שני אליו אפילו סתם עיגול יתיה אסורה, וגם זה אין נראה. אותה שאלה יש לשאול גם לגבי הירח והכוכבים. הר"י קאפק שליט"א בפרשו על הרמב"ם, סבור שאיסור עשיית חמה לבנה לרמב"ם, אינו בעשיית עיגול חמה לבנה, אלא דока בצורה המוחוסת לחמה לבנה, כמו שכתב הרמב"ם בפיהם"ש לגבי דין מציאות. ואף על פי שמתוך סוגיות הגمرا משמע, שאיסור עשייה הוא לגבי עיגול חמה לבנה, כיון שהקשו על רבנן גמיליאל, בותב הר"י קאפק שככל הסוגיא הוא דחויה. כל הסוגיא התבسطה על דעת המקשה, שאיסור לעשות צורות חמה לבנה, כפי שנראה, אבל למעשה אין זה נכון, ואין כל קושי על רבנן גמיליאל, כי עיגול חמה לבנה מותר לעשות. דבריו אלו בדעת הרמב"ם מוחודשים מאד. דעת כל מי שדבר בנושא היא, שאיסור עשיית חמה לבנה הוא איסור עשיית העיגול שלהם. כך כותב הש"ך ס"ק ח' וכ"כ גם המחרים מלובין, ועוד.

עיין במאירי שכותב: "וכן יש מתרירים עשיית חמה לבנה כל שאין מצעב תכלת שהוא בעין הרקיע, ומטעם זה סמכן להקל לצורפי נחשות לעשות צורות בכלי כסף וזהב".⁴⁹ דעתו זו בשם יש מתרירים, מפתחה. איסור העשייה הוא דока על רקע תכלת, בין שכן נראה החמה. בשמים, אולם לא שמענו מה יותר בגל שהחמה עצמה לא זהרת בצעב אש.

47. ועל פי זה חדש המחדית (ח"ב סי' לה) שכאשור צורת אדם נעשית לא נגנית, אלא לעזרך משחק, בנז לבבות של תינוקות, בין שווה ורגמא של מטה, וגם אין חשש שיובילו לטעות שיש בהם ממש – אין בזה איסור. וכי"כ ביחסו דעתו של הגר"ע יוסף שליט"א ח"ג סי' סדר.

48. ואולי ניתן להסביר על הצאות שכחול ורקא (עלין אין גישה להמחיש לעדרים את צורתה במזרן), לא תעשן כדמות. שמי המשמשים לפני במרום.

49. מהדר סופר עמ' 155.

גם בספר יוד' הקטנה על הרמב"ם יש התרמודדות עם בעיה זו⁵⁰. דעתו שהאיסור הוא בעורה המוסכמת של חמה ולבנה; אך שאנשיים מעיירים חמה ולבנה, והעורה שהרואה אותה מבין שזאת צורת חמה ולבנה. לדוגמה בחמה – "צורת עיגול וקצת צורה בתוכה וחידושים סביב לה". וכן צורת כוכבים – "נקורה עגלה וחדרין סביב לה". אם נמשיך את קו מחשבתו, צורת לבנה האסורה תהיה רוקא חזי עיגול או קשת כמו שנראה בתחילת החורש, כי זו העורה המוסכמת לבנה. וכן מסיק במנ"ח (אולם עין בדרכי תשובה, ס"ק ל"ח המביא חולקים בזה)⁵¹.

חיות ועופות

ראינו שדעת רוב הראשונים שבחיות ועופות אין כל בעיה, אמן הרמב"ן ור' אליקים אוסרים בכלל משום חסידא, ריש הרצוים להגיד לשיטת ר' אליקים שאף שוקע אסור, מכל מקום דעת כל הראשונים האחרים שבכורות חיים ועופות אין כל בעיה⁵². אולם קשה, הרי חיים המרכבה הם אריה נשר ושור, אולי יש לאסור אותם מצד ממשי מרים, וכן החיות הנמצאות בגלגול המזולות (דגים שור וכו'), אולי אף אותם יש לאסור?

חיות המרכבה – כבר הרשב"א דין בבעיה זו⁵³. הוא נוטה להתייר עשיית אריה בולט לצורך רפואי. "לפי שאין במשמשי מרים דמות אריה עומר לבדו, ולא נשר אלא שור, אלא שפני חיים המרכבה דמות ארבעה פנים אלו, והעשה צורת פנים כצורת החיים, שעשו לה דמות ארבעה פנים אלו, הרי זה אסור, אבל אתה מהן בלבד לא ... ושמעתך כי גם מורי הרמב"ן היה עושה אותה צורת אריה, לאותו חוללי" (ודעתו שאין בהו גם משום דרכי האמור). אך חכמי דורו חילקו עלייו בזה בארכבה, ועיין בהמשך בתשובה תי"ג. ככלומר הרשב"א מקבל להלכה את תירוץ אביי "לא אסור תורה אלא ד' פנים בהדי החדי". בכך נראהית נוטה דעת רוב הראשונים.

गלגל המזולות – היב"ח, בקונטרס אחרון מחייב לאסור אף כל מזל בפני עצמו. אמן הש"ך (ס"ק ל) כותב שלא שמענו מי שנזהר בזה, וכמו שארבע החיות אסורים רק ביתה, אך גם שנים עשר המזולות, וכן כתוב במנחת חינוך. גישה שונה מצאנו במאיר, ובספר יוד' הקטנה (כבראה כין לחידוש זה מעצמו). וכך כותב המאייר⁵⁴:

"שכשהוא עושה אותם כדוגמת מעלה, ודאי בר הוא (אסור). אפילו צורה אחת בלבד). והסימן לו זה כעשה אותם נקודות נקודות. אבל כל שעשוهة אותם

50. מובא בדרכי תשובה (אות מו).

51. והמאירי כותב (מהדר' סופר עמי 151) שצורת חמה ולבנה, אין לה יותר שנקע וחסרון, כיון שבמציאות לפעמים גופים אלה חסרים.

52. חוץ מהפוסקים המביאים את תשובה ר' אליקים, כגון המרדכי והאור ורועל.

53. חי'א תשובה כסוף.

54. מהדר' סופר עמי 350 למטה.

דוגמת גופם שלמטה, לא נאסר אלא אדם או ארבעyi חדי, שדינם
כדמות שמיין שבמורים".

ומסביר בספר יד הקטנה⁵⁵, שבודאי אין צורת טלה או שור בשםים. אלא שכדי להבחין בין הכוכבים, נתנו להם שמות, על פי רמיון מה של צירופי הכוכבים השונים. פה ניתן לראות ראש טלה, כאן אוזן ימין, כאן שמאל וכו'. ובודאי זהו רמיון רחוק. ולכן ברור שאין איסור עשיית צורת טלה כדוגמתו בארץ, אלא דока בצורה שנראים בשםים — נקודות.

דין צירום (שווה בשווה)

מהו היחס בין בולט לשוקע? אמר הרמב"ם לגבי צורת אדם: "זהו שתהיה הצורה בולטה, בגין הציר והכיוון שבטרקלין וכיוצא בהן... אבל אם היתה הצורה מושקעת או צורה של סמןין, בגין הצורות שעל גביה הלחוחות והטלחות או צורות שרוקמן באrieg, הרי אלו מותרות". לגבי דמות חמה לבנה אומר הרמב"ם שהאיסור הוא "אפיקו על הלח" (להלן עבודת כוכבים ג, י-יא).

נראה מדבריו שיש שלשה חילוקים: בולט, שוקע וצירום (שווה). ומכל מקום דין צירום שווה לדין שוקע. הצורות שאסורה לשוקע, אסורות אף בצייר. בגרר ציר מכליל הרמביים אף רקמה, וכן דעת רוב הראשונים.

הרייטב"א לעומת זאת כותב: "ומסתברא לכל שאסור לעשות, אפילו בדיו הוא אסור. שלא חלקו בין לשוקע אלא בדבר החקוק, וכזכור דין בבולט חשוב לענין זה. והוא הדין לצורת רוקם בשש ומשי וכיוצא בו"⁵⁶.

יש ברייטב"א חומרה גדולה. דין דיין ורקמה כדין בולט, והיתר שוקעת הוא דока בשוקעת. אבל דבריו צריכים ביאור: מדוע לרקמה ודיין יש דין בולט? האם בכלל שאין שוקעים, וההתורה בשוקעת הוא דוקא מנייני שהיא שוקעת; או שהרייטב"א הבין שבמציאות דיין ורקמה נחביבים בולטים, כיון שיש ממשות חומר על גבי הרקע. אבל רצפות, פסיפס או צילום שאין בהם כל בליטה, יהיה מותר.

ואולי ניתן לברר ספק זה. הריטב"א סובר לרמב"ן שבחמה ולבנה יש היתר שוקעת; "דסתם חמה לבנה ומולות אינם נראים. לעלט למראות העין אלא בולטים". אולי אפשר לדמיין שווה דיןו כשוקע, וצ"ע.

במהר"ם מרוטנבורג מענו דעה שלישית בעניין. אומרים התוספות (יומא) בתשובתם הראשונה: אף אם נגד דברי ר' אליקים שבכל הצורות אסורות ואף בשוקעת, מכל מקום "בצורותיהם מנייני עבאים בעולם ואון" בהם ממשות כלל שלא חייבין לחשדא... ונראה לי דאפשרו ישראלי מותר לצור צורות במנייני עבאים; ומוכיח המהר"ם דבריו על פי פירוש הרשב"ם בבא בתרא ג. ואמרת הגמרא, שרב לא קנה "לגינתא דברי רב" אלא

55. על הרמב"ם ח"ב פ"ג. מಹלכות עבדות כוכבים.

56. עבדיה זורה ד"ה ואיבעת אימא דברים דוחה.

בצורתה. ומסביר הרשב"ם שצייר צורת חיים או עוף (תפיסה בנכסי הגר), אומר המהר"ם, ואין צייר הרים כל הצורות אסורות? אלא ע"כ שצייר מותר אף בצורות האסורים (ועל פי זה הוא חולק ומסביר את המכילתא).

אולם בשוחת לחם רב' ובשוחת דברי יוסף; ועוד, דוחים דעה זו מהלכה, שהרי כל יסוד היישו של המהר"ם בנוי על כך שהוא סובב בר' אלקיים, שככל הצורות אסורות, אבל לפי ההלכה שצורות חיים ועופ מותרות, שבן אין יסוד לחידוש זה, ורק צוירם כדי שוקעת. ואף מר"ת וריב"א ניתנת להוכיח היפך. באotta הדרך בה הוכיחו שכחמה ולבנה אין יותר שוקעת — שאחרת הגمرا היה צרכיה לתרץ, שהצורה של רבן גמליאל הייתה שוקעת — באotta הדריך נוכיח שגם שוה בשוה אסור.

מחלוקת זאת נמצאת אף בין הט"ז והש"ך. היב"ח אוסר גם מול יחיד כפי שהוזכר לעיל, והקשו עליו והרי רב ציר כורא (גיטין לו ע"א), אומר הט"ז "ונראה הוא עדיף אפילו משוקעים, דין בעור שום ממשות", לעומת זאת הש"ך בנקה"ב כתוב — "וגם מ"ש לחלק בין ציר עדיף ממשוקעת, איןנו נבן כלל כדמותם מכל הפסקים".

צורת אדם חלקית

כתב הרא"ש⁵⁷: "זה אי דאסירין צורת אדם ודרקון דוקא בגולם שלם. אבל צורת הראש בלבד גוף שלם מותר, זלא תעשן אותו דרשינן. גם חשדאה, וכי אם אין כל הדמות שלם". וכך כתבו גם הרא"ה והרשב"א לעובודה זרה.

עלומה זאת, במרדיינו, משמעו שהיותר חצי צורה הוא דוקא. לענין שהייה, ולא לענין עשייה. וכך לכוארה פשוט דברי התוספות ד"ה שני, שאומרים שמתוך בה"ג יש סמך להשווות צורת אדם, וממשיכם תוספות ואומרים: "ואנדרטיו דקא חייש לחשדאה, היינו משומש שהייה עצם דמות אדם כל גוף בידים ורגלים", כלומר החילוק בין צורת אדם שלמה שאסורה, לפראוף שמותר — דוקא לענין חז"ב⁵⁸.

הרא"ש כנראה הבין שאין לחלק בין עשייה לשהייה, והתוספות שהוכירו חשדאה, אין הדבר מפני שהם אסורים בעשייה בכח"ג, אלא שהסתוגיא שם מרבית בשהייה (דעת כהן ס"ה).

וכן מענינו שהביא הסמ"ג את דעת הרא"ש, אבל כתוב: "ואומר אני שאין להקל בזוה מהחר שאין כאן ראייה ברורה".

הש"ך בס"ק. לב חש לדעת הסמ"ג וכותב "זה מהחמיר בכל זה תע"ב". אולם בסוף ס"ק כתוב: "ונראה דכל צורות דאסירין אינם אסורים אלא בצורה שלמה ממש, בגין צורת אדם בשתי עניינים וחוטם שלם ובכל הגוף, וכיוצא בו. אבל לא חצי הציר בדרך קצת המציגים צד אחד של הצורה וזה, איןנו אסור, נ"ל". ובהרבים תמהותם: מדריע אומר נראה

57. עובודה זרה פג סי' ה.

58. מעין בנומי לעובודה זרה שסביר בדיקת היפך: צורה מסורה — אין בה משום לא תעשן; אך חשד. שיר בה.

לי והרי זו דעת הרא"ש? ומצד שני הרי הוא נטה להחמיר בסמ"ג? אלא צריך לומר שהוא מחדש דין נוסף, שצורך מן הצד (פרופיל) – מותה. המהרי"ט וכן ה'שאלת ייעוץ', הרבה להקשות על הרא"ש, ודחו את דינו. ומכל מקום רבים מן האחרונים נוטים לפסק כרא"ש⁵⁹.

סיכום לעניין צורות האסורות משום "לא תעשן ATI"

אין מטרת מאמר זה לפסק ההלכה בסוגיא סבוכה זו, ואישAIR את לגודלים ממנה. כל שברצוני להראות הוא, שהבעיה שהציגו החוקרים, כאלו הממצאים הארכיאולוגיים מהווים סתייה להלכה – אינה בעיה בהתקף בהציגו אותה. הhalbba ביום היא פרי פשרה והכרעה בין הדעות השונות של הפוסקים. ואם הנושא הוא איסור מן התורה – וביחדנו נשוא המתקשך לעובודה זורה – ספק DAOHTITA לחומרה... וכברבי שוי"ת דבר משה: "בדבר שיש בו שbez עבודה זורה, שומען לכל דברי המחייב".

איך הבינו בזמן המשנה והתלמוד את האיסור לא תעשן ATI? בזה בדיק עסקו הראשונים (וأنנו לרובם חלקים גם בהבנת דברי הראשונים). אם נמצא, שנית לישב את המיציאות הארכיאולוגיות בשיטה אחת או יותר מן הראשונים – דינן. נמצא, שבצורות של עופות וחיות – לפי רוב הראשונים אין בעיה, בודאי בעזיראים או בפסיפסים, אף בגילופים ובפסלים שלמים. מבחינת האיסור לא תעשן ATI, אין כל איסור לדעת רוב הראשונים.

צורות של שימושי מרים – ראיינו שלדעת חלק מהראשונים, בשוקע אין בעיה. ואם נגיד פסיפס צייר (וכך נראה), הראשונים נוספים ירוו שמותר. גם לראשונים שאסורים, וסבירים שאין במשמעו מרים יותר. שוקעת, עדין לא ברור מהי ההגדלה של האיסור. לגבי צורות אדם – כדברי הרב קוק (שם) "רוח היהדות הטהורה היא מתנגדת לכל פסילי אדם", ואמנם לא מצאנו פסילי אדם. צורות שוקעות לחלק – מן הראשונים מותר. ובודאי אם אין הצורה שלמה בידיים ורגלים.

סבירות נוטשות להיתר: א. המהרי"ט בתוספות יומא (לפי הסברו הראשון, שאמנם איסור עשייה הוא בכל הצורות, ומכל מקום צירורים מותרים) תמה, איך עשו בכוחתי החילך וקדש הקדים. צורות חקוקים בכותל סביר "פני הכהן אל התימורה מפה ופני אריה אל התימורה מפה"⁶⁰, ועונה בין היתר: "אי נמי יש לומר שלא שיר לא תעsha לך".

59. עיין: הרב קוק בדעת כהן סה; הרב הרצוג במאמרו הארוך ב"סיני" (חsson תשיג ברך לי). הרב עובדיה יוסוף בירוחם ועת ח"ג ס"כ; ש"ת דבר יהושע ועור (מה שכתב בשאלת עבץ שרמבין ברשב"א ובר"ז) משמעו שלא כרא"ש, אין מובן מניין לו? ואם דיק מותך שכחטו לאסור לעזיר פרעוף אדם – אין זה מורה. פרעוף הוא גם כינוי לכל הגונף. וכבר מסביר ר' ירוחם בכוונת התוספות: ב"ין שאון להם פרעוף שלט אלא חי פיצוח".

60. יחזקאל מא, יט, בשינוי לשון.

פסל⁶¹ אלא בתלוש. אבל על הכותל במחובר לא, דאיינו אלא לנו בעלמא ובטל לגביו הכותל. וاع"ג שניי מדרמה, לא הייתי עושה מעשה כמו זה התירוץ האחرون⁶².

בשות' עצנת פענח' (נו) מדייק שאף רשי סוכר בר. בגמרא שבת קמץ ע"א נאמר: "כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיווקנות אסור לקרותו בשבת". מפרש⁶³: "בגון בני אדם המצירים בכוחן חיים משוננות או דיווקנות של בני אדם של מעשים, כגון מלחתה חזר גלית, וכותבים תחתיה, זו צורת חייה פלנית וזה דיווקנות פלוני ופלונית". רשי מדייק לומר בכוחן כסברת מההראם של הכותל מותר⁶⁴. וזה אף דעתו של ר' יוחנן (ירושלמי עבדה זורה פ"ג) שלא מיחה בבני דורו, כשהתחלו לעיר צורים על גבי הכתלים.

ב. מהרייט (לה) סוכר שהרמב"ם דרש טעמא דקריא גם להקל. האיסור הוא דוקא במקום דאייכא למיחש שיטעו הטוענים, אבל במקום דליך למיחש יהיה מותר. לפיכך מחדש מהרייט שדוקא לנו יהיה אסור, אבל בנסיבות משחק שונה דרך עראי בודאי שאין לחוש יהיה מותר.

בשות' דבר יהושע' מחדש לפי מהרייט, שהאיסור הוא דוקא, כשהכוונה העיזור להציג פרצוף אדם, אבל במקום שהצער בא להביע רעיון או מעשה, כגון "הגשת שי לבנט ע"י חילים, אין לחוש שעשו את החילים כדי לעובדם, ואין איסור עשייה. וכ"ש דליך חדשא".

ולפי זה, גם בסיפוריו המקראי המתוארים בפסיפסים, או כל סיפור אחר, גם אם מצירות דמיות אדם אין כל בעיה.

שינויי הגישה במהלך הדורות

עדין חיבים אנו להסביר, מדוע רק בתקופה מסוימת התבטה האמונה בזורה כזו, ובתקופות אחרות נמנעו מלהיות צורות בעלי חיים וכדומה. ראשית, חיבים להזיש, שהעובדת שלא מצאו אינה ראייה, אולי היה ולא השתمر⁶⁵. וגם אם כך היה במציאות, יתרן להסביר שבספר כל הדורות היו גישות שונות אצל חול, לגבי האיסור לא תשון אתו. בתקופה מסורתית, התחזקת הרעה, שהו איסור כולל, כעדתו של ר' אליקים, ובתקופה אחרת התחזקת הדעה ההפוכה, המעצמת את האיסור, כදעת הרמב"ם, הרואה וסיטעתם.

עלנ"ד נראה יותר, שבמהלך כל הדורות הייתה מקובלת הגישה המוצמת. כך מצאנו של דגלי השבטים היו צירוי בעלי חיים, וכן, לעומת עיתר את בית המקדש בדמויות בעלי חיים, ועוד⁶⁶. הפירוש המחרמי יותר התפתח ממן הסתם כתגובה לטבעה על שפע הפיסול והציור היווניים שהעציפו את המזרח. כל מלחמת המכבים הייתה נגד תרבות זו –

61. כפי שהסבירו בשיטת ר' אליקים שני הלאים הם אחר.

62. על המשך הගירה שאסורת דיוינא, ראה בהמשך לגביו סברות האחרנים להחמיר.

63. ובמיוחד שארקיאולוגיה, אינה מ"ע מודיעק למורי כפי שמסתבר בדורות האחרונים.

64. ובתוספותא אומר ר' אלעזר בר' צדוק "כל הפריטים היו בירושלים חוץ מפהצוף אדם בלבד".

שהודגישה את דעופי החיצוני. כרגע בתקופה של מאבקים ומתח תרבותיים, הקצוניות מכריעה את הCAF, וזה הסיבה שהאמנות היהודית העטמצעה בהאותה תקופה. בתקופת המשנה והתלמוד היהס ליוונות השתנה, ובעקבותו השתנה אף היהס אל האמנות⁶⁵. גם את השחתת הפרצופים, וההמנעות מאמנות צורנית בתקופה מאוחרת יותר, ניתן להסביר מסיבות דומות.

פסק הלהבה והמציאות

את השתלשות הלהבה במשך הדורות מיצח הרב ד"ר י"ז כהנא ז"ל, במאמרו המكيف "אמנות בית הכנסת בספרות הלהבה"⁶⁶. כמו שאמרנו עד כה, לדעת רוב רבותינו הראשונים, וכן הר"ף, הרמב"ם והרא"ש, נראה להקל לפחות בזמנים בעלי חיים (וכך אמן נפסק בש"ע), ואך על פי כן גישת הכללית של האחוריים הייתה להחמיר בכל הבעיות שהעלינו⁶⁷.

הבעיה עורה הדברים נרחבים (כפי שמשתקף בספרות השו"ת) בשתי תקופות: הראשונה – בדורו של הבית יוסף. באיטליה הניח היהודי מעל ההיכל צורת אריה בולטות. בעקבות המעשה פרעח מחלוקת גדולה, שאף הביאה לידי התערבות השלטונות. שאלת בניןן הופנתה לגרולי אותו הדור: לדב"ז, לבית יוסף, למבי"ט ולמהר"ם מפאדווה, וכולם הסכימו לאיסורו של השואל – ר' אליהו קפשאלי.

הבעיה התעוררה מחדש בעקבות בשנת תרצ"ג, כשהנה זו נעשו שיפוצים בבית הכנסת האר"י, והוכנסו צורות בולטות של "אריה ונשר ושר חיות משונות". שוב פרעה מחלוקת בין החכמים בענין זה. ר' שמואל העיליר הוציא בענין זה קונטרס מיוחד בשם "עהרת הקדרש", בו הוא פוסק שיש להוציא את הפסלים מבית הכנסת. קונטרס זה נשלח לרבני הגללה, ואmens תשובות רבות נשלחו אליו, ורובם הסכימו לפסקתו⁶⁸.

למרות העובדה שדעת הפוסקים בר"כ להמנע מהכנסת צורים לבית הכנסת, השתרש המנהג בהרבה קהילות לפחות את בתיהם הכנסיות בציורים שונים. על כך תמה בשו"ת ענף עץ אבות (או"ח ד'): "מאין יצא החיתר שעשו אבותינו בעירויות גדולות בכל בתים נסיות צורים מחיות ועופות בולטות ושוקעות. סביר לארון הקדרש... וגם באיזה בית נסיות ישנים צורים בכל הכתלים מחיות ועופות וכו' בمزולות...?"

⁶⁵. ואף את המעבר מקישוט היוצוי ל קישוט פנימי, אפשר להבין כהמצאה של רדיפת השלטון הנוצרי (פרוט אבוי יהה).

⁶⁶. ספר בית הכנסת בערךת הרב מרדכי הכהן.

⁶⁷. ואף דעת מרכז הבית יוסף אינה ברורה. שטורר את עצמו בשתי תשובות קרובות בשו"ת אבנת רובל. הרבה חרדיים נטו לשבת את הסתודה, ועיין בדורחה ב"צץ אליעזר" ח"ג כה.

⁶⁸. בשו"ת שואל ומшиб' ח"ג סי' עא כותב שכabb תשובה לר' שמואל העיליר בנושא זה, אך תשובה זו לא התפרסמה בתשובותיו.

גם הרב קוק (דעת כהן סי' סד) תמה על תופעה זאת, וכתב לגבי ציורים: "אמנם למחות אין בנו כח מאחר שיש להם עמוד גדול להשען, דעת מהר"ם מרוטנבורג...".

נימוקי האחرونנים לאיסור

הnymוק העיקרי לפסקי ההלכה-aosרים, נבע מחשש לדעתם של הראשונים המהמירים – ר' אליקים והרמב"ן, ובהרבה מן המקרים גם פסיקה לחומרא ברוב הנסיבות המשניות שהעלנו.

בנוסף לכך הועל נימוקים רבים נוספים, חלקים מגדיש את האיסור בבתי הכנסת, וחולקים סיבות נוספות להחמרה באופן כללי בדינים אלו.

ואלו עיקרי הדברים:

א. לבארה, דין בית הכנסת כל מדין שאר מקומות, שהרי אומרת הגמרא, "רביהם שאני" בית הכנסת אף על פי שאנדראטה נמצאת בתוכו מותר להתפלל, בו, כיון שבכיבים אין חשד בעודה זורה.

אולם לא כך הבין הרמב"ן: "יאנדראטה דאומחה בבני בניתהא, דרש הגאון זיל דשעתה השמד היה וכשבטל השמד העבירו מהם. משמע דעת ל-גאון זיל, רדא"ג, דבעלמא לא היישין לחדרא, מכוער הדבר להניח שום צורה בכית הכנסת ותהיישין שם לחדרא כיון שהוא מקום תפילה, לרמה הניחוה שם? אבל כיון שבאונס הונע שם לבנה המלך, מותרין להתפלל. ואין אסור עלייהם ממשום שמא יתחדרו".

וכך כתוב ר' אליקים: "כשושחה בברכות נראת כמו שעורת הפרצוףין, יש לחוש לכך. דתנייא ישב לו קווץ בפני בעודה וזה לא ישחה ויטלה, מפני שנראת כמשתחווה לה", והוא הרין למעטת ומיין, פרצופין המקלחים מים בבלדים לא יניהם פיו על פיהם ושתתיה, מפני שנראתה כמו שנק להן,anca נמי נראת, כמשתחווה, לאוthon העזרות. ואל ישיב המשיב מאנדראטה. דברי בניתהא דנחרדי, דהחתם מלך פס העמידו כדי להעבירם על דתם, וכשבטלה הגוירה לקחויה ממשום".

ומביבאים האחرونנים אף: את הראי"ש במשובותין (כלל ה' סימן ב') שאף על פי שהוא סובר שכירבים ליכא חדרא, מכל מקום צוה להסיר מבית הבנשת מחייבת ועליה צורה מסויימת⁶⁹. וכ"כ ר' ירוחם: "אעיג' דברבים ליכא חדרא מכל מקום מכוער הדבר".
ב. בעיה נוספת בתפילה מול-צורות מעליה הרמב"ם בתשובתו (רט"ז): "וכיוון התפילה לאוצרות אפילו אינם בולטות מוגנה. משום שמשיח דעתו להבטה בהן ותתפסד הכוונה. ואנחנו עצמים עינינו בתפילה כשמודמן לנו זה, בין אם פרוכת או קיר מצויר. וכתוב משה".

69. לענין אין שם כל הוכחה; מדובר שט על מחייבת שרך היישמעאלים להתפלל עליו. ניטחו של הראי"ש ר' עדין כי מה לנו להניח בבית הבנשת דבר כזה שהוא מוכן ומוכן להפלחים. אין פה חשד בעודה וזה, אלא אין זה מותאים להזה המוקם. אף אם יש חשד בעודה וזה זה דוקא כלל שצורה זו מוכנה ומומנת לתפליהם.

ג. טענה שמעלה הדרדב': "דאפילן המתירים שאר עורות ואורה בכלל, בנידון דין מהוו דאסור לעשוו בבית או בשדה ראייא משום לא תלכו בחוקות הגוי" (ודוגמא יפה לזה: הנרא ניסה לבטל את המנהג להעמיד אילנות בבית הכנסת ובכבודים בחג השבעות, משום שעבשו הוא חוק העמים, להעמיד אילנות בחג שליהם).⁷⁰

ד. טענה שמעלה ה"שם ממשואל": "כיוון שהישמעאלים הם מאמינים במוחמה; ואין להם עבורה זורה ולא שום דמות וצורה בתיות ולא בבית תפילהם, אם כן היו חילול ה".

ה. טענה נספח-מתיחסת בעיקר לפרשוף אדם – על פי תורת הנסתור. כדי להחמיר בתצלום של פרשוף אדם צרי לערף כמה חומרות אחת על גבי השניה. להחמיר שלא בהרא"ש, שגם פרשוף לא גוף שלם אסור, להחמיר שלא כהרמב"ם והתוספות שוצרת אדם אסורה אף בשוקעת, ולהחמיר שלא כמהר"ם שצוריים שווים דין כשוקעת. מכל מקום רכים נמנעו מלzechטם, בהתבסס על תורת הנסתור. כי בכל דיקון ודיקון אתה רוח השורה, ולכן המסתכל במראה ללא צורך, הרוח מתלבש בדיקונא, ומזיך לו במוות, גורם רעה לעצמו... ומואוד יש לאדם להזהר באלו: מבלי להיות בתוך ביתו פרשוף וצלם ... כי אין לך עצם ודומות כלל שרייא ביה רוח רעה".⁷⁰

ברור שהבא לפסק הלכה צרי להתחשב גם בנסיבות אלו, מכל מקום נראה שאין הם שיקולים עיקריים אלא סניף לעיקרי הדיון. אם בעיקר הדיון נפסק לחומרה – צורה כזו אסור לעשות משום לא תעשותarti או אסורה בשעה משום חשדא – בודאי אפשר לערף טעמיים אלה לבסס הפסיקה. אך במקרה שדעת הפסק נועה להקל בעיקר הדיון, סביר שישיקולים אלה לא יהפכו את הדיון על פיו.

כ"ך מסביר ב"עיצן אליעזר" (ח"ג כד) את ההיסטוריה הנמענאות בבל"ת יוטף בשווי'ת יאבקת רוכב, לנבי ביטול כונה. במקורה שיט נטיה להחמיר, וזאת ביטול כוננה הוא סניף: אך במקומות שאין סיבה להחמיר מעיקר הדיון, אף על פי שהרמב"ם נתה להחמיר משום ביטול הכוונה; מכל מקום כבר פשוט המנהג בכל ישראל לשים פרוכות מצירות לשם כבוד התורה, ולא חשו לבטל הכונה, אולי משום דבראו הכי אין לנו מכוונים".⁷¹

ובשווי'ת עמה צדק יישב המנהג, כיוון שמסתכלים על העיזורים וודשים בהם, שוב אין מסתכלים בהם, ואינם מסיחים את הדעת בשעת התפילה.

לא נזון בהחכמה בטענות הנ"ל, למatters שיש מקום לכך. רק גער-עד שלגביו חוקות הגויים חלקו רבים על הנרא, בטענה שמשעה שיש בו טעם הגינוי, אין בו משום חוקות הגויים. ולגביו חshed בבית הכנסת או נראה כמשמעותו צורה, אלה הן סברות של המהמירים בין הראשונים: בעניין הצורות. אצל הראשונים המקילים לא מצאנו חילוקים אלה בין בית

70. עיין בשווי'ת שאלת יעץ ח"ע בסופו. תע"ע בישיכל עבדו: קונטרס אחרון היוזד סימן יא. דוגמא מלאפת עד הcken. מגעת הסברות להחמיר נמצאת בשם משמוואל. לדעתו אף הריב"ף והרמב"ם מתחמייר בעשיית כל הצורות: שהר הריב"ף מביא את הבריתא האסורת "אטפניט ושרפים וחותות הקדרש ומלאכי השרת", ובזה נכללים כל צורות הבוראים! וכי אין יודעים את צורת המלאכים? ועוד, הא אין דבר שאין לו מיל, והדיו מלאן בדברי המפרשים. ומסתמא הdonו נראה ברכיעי לבניאים בדמותו אותה צורה. וגם הרמכים כתוב בתשובה: יהגדים המניערים אף על פי שאינם בולטים אין לנו להתפלל גרים משום בטל כונה", ממשע שערות בולטות אסורה מדינא....

71. ועיין במג"א סוף סימן ז', הסוכר שחוושים לבטול כונה, ولكن ראי שייהו למעלה מקומות איש.

בנסת לשאר מקומות. כך ממשען מפורש ברי אפרים, ואף הרמב"ם שאסר תפילה מול צורה, לא אסר אלא שימוש בטול כוונה, ושайн זה יפה, אך לא מדינה.

נקודות נוספת לעין הם הדינים: א. שבת קמץ ע"א "ודוקנא עצמה אף בחול אסור להסתכל בה" – האם האיסור הוא להסתכל בדיוקן אף שנעשה לנו, או דוקא כמו שכותב הרא"ש "דבעשויה לעבודה זהה היא"? עיין בספר 'אבות עטרת לבנים' (ארה ליב ליפשיץ), ב. דין התורה "זואבן משכית לא תנתנו בארצכם להשתחוות עליה" – האם יש איסור לחת בליך להשתחוות? ומה פירוש ابن משכית? (לפי חלק מהפרשנים, הכוונה לאבן מצוירת) ועיין באגניציילופדייה תלמודית ערך אבן משכית).

צורות של עבודת זורה

עד עכשיו דברנו על עשיית צורות שנאסרו ממש "לא תשען כרמות, שימושים לפניו במרים". וראינו כי באופן עקרוני הממצאים הארוכיאולוגיים לא עומדים בסתירה לסוגיות הגמורה לפי חלק מהראשונים.

אלם עדרין נצבת בפנינו בעית הצורות. הלקוחות מתוך המיתולוגיה היוונית, ובעיקר צורת חמה – אל השם (הלווט). לאוראה זהה צורה הק�יתרת לעבדה זורה, ונאסרה אף במציאות בין שצורה כזו עושים לשם עבודת זורה, ואם כן מה צורה כזו עשוה במרקם של כמה בתי בתי בתי?

תחליה, עליינו לבירך, האם יש איסור לעשות צורה המיוחדת ל עבודה זורה? בודאי שלעשות לשם עכוזה זורה, זהו איסור עבודת זורה, שהוא לאו מן התורה. אך באשר הצורה נעשית לא לשם עבודת זורה אלא לנו (או לחשמש אחר) האם גם זה אסור? הרמב"ס פ"ג מהל' עבודת זורה ה"ט כותב כך: "העשה עבודה כוכבים לעצמו אף על פי שלא עשה בידו ולא עבודה לוקה... וכן העשוה עבודת כוכבים בידו לאחרים אפילו עשה לעבוד כוכבים לוקה..."

מה כוונתו? אפשר להבין שככל צורה המוכרת ומזהה כצורה של עבודת זורה אסור לעשותה מכל סיבה שהיא, אף על פי שאין כוונתו ל עבודה. אך אפשר להבין גם אחרת, שהאיסור הוא, דוקא לעשות צורה מסוימת לשם עבודת זורה, וזה אפילו שלא עבודה עדרין, עבודה על עשיית עבודת זורה.

גם בספר המצוות הדברים לא מוכרים. במדורות הרבה קאפה הנוסח הוא: "המצוות השנייה – האזהרה שהוויזרנו מלעשנות פטילים אשר יעבדו...⁷²". מנוטה זה נראה לכארה, שהאיסור הוא עשיית הצורה, ואפילו שלא עבודה. אברהה עדרין במדורות רבוי חיים העליר הנוטח הוא: "שהזהירנו מעשנות עבודת זורה להعبد". כאן לכארה ההבנה שונה. האיסור הוא לעשות צורה למטרת עבודה.

72. ובמצוות השלישית – האזהרה שהוויזרנו מלעשנות עבודת זורה ואפילו לוותינו לעבדה...

אם נקבל את גרסתו של הרב קאפקה, הרי שיש איסור עבודה זרה ליזור צורות כאלה. אולם אם כך – מדוע צורה מסוימת קרויה עבודה זרה אף שלא עשה אותה לצורך עבודה, וצורה אחרת אינה עבודה זרה? כמשמעות הילוק הוא בין צורה שהדרך לעובדה – אשר יעבדו, לבין צורה שאין דרך לעובדה. ואם כן צורה שהיומ אין לה כל משמעות של עבודה זרה, אין איסור עבודה זרה בעשייתה.

ואם מסופקים אנו בדעתנו של הרמב"ם, שפטו הריטוב⁷³ בדורו מללו: "ויאי בעשרה צורת דיקון מי אסיר – אייכא דקשייא ליה והתנן הגיע לכיפה מקום שיש שם בעשרה כוכבים אסור לבנותה, וכל שבין עבודות גילולים עצמה? ולאו קושיא היא. הדחט בעשרה אונחה לבני לעובדה. אבל הבא בעשרה לנו בעלמא, דהינו לשון עשה האמור בכל השמואה... למורנו מכאן מצורה עבודה זרה מותר לצירה לנו ואפלו היא בולטות דסתם. צורותן בך הם. והיינו דפרכינן הכא להרי, צורות דיקון מי אסיר".

ואולי יש איסור בעשייה ממשום חсадא?

לדעת הרמב"ן הבריתא בעניין טבעת מדברת על הצורות המותירות. ואם כן בשאהריה אומרת "חוותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחחות בה", כוונתה לחדר שיש איסור עשייה ממשום חсадא (מדרבנן) בכל הצורות המותירות.

ראינו, שחייבים להסביר כך אף את הבהירג. הבהירג מעמיד את הבריתא בעשרה חמה לבנה ודרקון. ואם כן בשאהריה אומרת הבהירג "אסור לחחות בה", כוונתה איסור עשייה ממשום חсадא.

אך הרשב"א והrittenburg לא קבלו דבר זה, ולבן העמידו את הבריתא דזוקא בעשרה ארם שאסורה אף בעשייה. אבל אין איסור עשייה ממשום חсадא⁷³. ואף לדעת התוספות המעמידים את הבריתא בעשרות האסורת ממשום "לא תעשה אני", נראה שאין איסור עשייה ממשום חсадא.

האם יש איסור עשייה בעשרה חמה. לבנה?

מדרכיו הש"ך משמע שיש איסור עשייה ממשום לא תעשן אחי בעשרה חמה. לבנה. איסור עשייהינו רק בעיגול חמה ולבנה, אלא אף במול חמה ולבנה. וכבר הוא אומר בס"ק ח: "ויל דודאי לעשوت או להשווות בידיו אף בעיגול שלחן אסור" (על מנת מיציאה שאסורה לרמב"ם רק בעשרה שלחן).

רבים מהאחרונים שהעתיקו את לשון הש"ך שאיסור עשייה הוא "אף בעיגול שלחן". חיש אף שכתבו מפורש שיש איסור עשייה במול חמה ולבנה.

⁷³. ובספר בתי כהונה מזכא ציטוט מהרשב"א (הרשב"א על עבודה זרה אינו מזכיר בידינו). הספר המזכיר לרשב"א בהעתקת מוסד הרב קוק ונראה שהוא שאינו מהרשב"א: "ויאי בעשרה צורת דיקון מי אסיר, והוא לאו דמות שמשין שבמרם הא, ולא אסירה חורה לא ממות שמשין. הוא דמשמע מוגא דאליה צורת עבודה זרה אינה אסורה בעשייה, דהא דפרק משום עבודה זרה חיישין ליה ואפיה אמרין דאיו אסיר, נראה לי דזוקא בשאר מקומות שאין ברא כמ"ש לעיל, אבל' שאר הצורות הנעבודת בברוא אסורי בעשייה כבו. ומזהו ודי נראה דאיו אסיר אל לא לעשווין לבן. וא"ג לעשווין בלטן לעצמו ולהניחן בידו או בראשו או בחגורו ממשום חсадא, אבל בדרך עמו לא...".

אלם לכאורה אין הדברים מובנים. כמו בcourt דרkon שאומרת הגמרא שמותר לעשotta, כיון שהיא לא במרות, והיא צורה בדודה. אך צורת חמה לבנה מודיע שיאשרו בעשייה הרי הצורה הוו בדודה, ובמציאות צורה בו לא משמשת במרות? ובאמת אולי לא התכוון הש"ך לה... ובדרך תשובה (ח) מביא בשם ספר מקור מים חיים "דברי הש"ך שלא בדוק". וממצאי שרך הבין בחידושי החת"ס: "ופשיטא לעניין איסור עשייה אסור בעיגול בעין חמה לבנה, דהוי כדרמות ממששים במרות, אבל צורה מלך ישב בעגללה, אינו כדרמות ממששים במרות"⁷⁴, וכן כתוב במפורש גם בספר חיליק יעקב) בתשובה המצורפת מנגד המחבר.

איסור שהויה בצורות הנעבדות

לכוארה יודו כל הראשונים שהצורות המיחסות לעבודה זורה אסורות בשהייה משות חשרא. והנה הטור חילק על הנחה זו.

אומר הרא"ש: "האי חותם מיירי בחמה ולבנה וכוכבים ומולות ופרצוף אדם שאסור לעשotta. גם לחשותן אם עשהם עובד כוכבים ממשום חשרא, וצורת דרkon מותר לעשotta ואיסור להשוותה".

הטור מוסיף כמה מילים: "צורת דרkon אסורה למי שמצוה להשוותה ומותר לעשotta"; לכוארה מוציא הטור את דברי הרא"ש מפשטם. לכוארה כוונת הרא"ש לפסק גם כב"ג. הבריתא מדברת גם על צורת דרkon שאיסור להשוותה ממשום חשרא. אך הטור מפרש איסור להשוותה דוקא. למי שמצוה⁷⁵. משמע שהבין שאין חשד בצורת דרkon, כי אחרת מודיע הוועיא את דברי הרא"ש מפשTEM?

ומסביר הבית יוסף שהתקשה הטור, שאם יש חשד בעורת דרkon, צריך היה להיות אסור אף בעשייה ממשום חשרא, בדברי הבה"ג, אלא על ברוח אין חשד, ולכן היה חייב להעמיד את האיסור במציאות. נמצינו למדים, שלדעתי הטור, החשד היחיד שאנו צריכים לחוש לו, הוא חשד עשייה. אבל צורת דרkon המותרת בעשייה, מותרת אף בשהייה (וכ"ב הב"ח).

לעומת זאת הבית יוסף הבהיר, שגם לרא"ש יש חשד לעבודה. ומה שכתב הרא"ש, שצורת דרkon מותרת בעשייה, היינו דוקא במקום שאין חשד. אך במקרה דשיך חשרא אף בעשייה (וכ"ב הגר"א ס"ק ב"א).

⁷⁴. הוצאה ירושלים תשלי"ז. ולפי זה הוא הולך ושולל על הרמב"ם: "והנה לכוארה יש לעין במתניתין: 'המצויא צורת חמה לבנה ודרכון' הוה לה לחלק בין רוב גוים לרוב ישראל. דהיינו דברו ישראל מותרת דמרבאה רישיש, ובודאי ישאל לא עבדי בעודה וזה. ומהו יש לומר כיון שישאל איסור לעשotta צורה ממילא תילין בגין. אך להנ"ל מצורת מלך בעגללה מותר ישראלי לצרעה (גוי עובדה?) ואם כן במנוא יש לחלק בין רוב גוים לרוב ישראל?"

⁷⁵. דעת הטור שבמציאות אין חילוק בין בולט לשוקע, וכיותב על כך הב"י שהדברים ברורים. אלטם הכהנא"ג בותב שר' ויהום מביא עעה הוכbert שאסורה רק בבלט. למעשה זוזי, תוספთא מפרשת: "טבעת שיש עליה עבדה זורה ובין שורא בולתת אסורה בהנאה, אינה בולתת מותרת בהנאה". מאוחר שמהברת על איסור הנאה בחדאי מדבר על מציאות (מאיר).

עדין צריך להבין לדעת הטור, מודע אין חשד בעודה זורה בצורות הנכבדות? מסביר בשורת 'אנו יהושע' כך: צורה שאסור לעשותה, אם נמצאת אצל יהודי מיד מעוררת חשש, למה יש לו צורה כזו? אבל צורה שמותר לעשותה לנו, אין סיבהшибואו לחשוד בו. אין הדבר תלוי בניו, האם הוא מיחס לצורה זו משמעות מסוימת, אלא בנו, האם צורה זו מותרת לנו בעשויה, או לא?

האם יש שינוי ביחס לצורות הנכבדות, עם שינוי המיציאות?

על דברי רבן שמעון בן גמליאל במשנה, המחלק בין מכובדים למכובדים שואל הירושלמי: "מה נן קיימין... אם דבר בריא שנבעדין אפילו מבזין אסור, אם דבר בריא שאינן נעבדין אפילו מכובדין מותר? אלא כי נן קיימין בסתרם".⁷⁶ בהסביר תשובה היירושלמי נחalker הרשב"א והרב"ן. מכל מקום מהשאלת נמצינו למדים, שאפילו. צורות חמלה לבניה ודרקון, אם ברי לנו שענים נעבדין מותרים, ואם כן גם צורות שהיו מיחודות בתקופה מסוימת לעובודה זורה, אם בתקופה אחרת בטלה חישובתן, יהיו מותירות במציאות... וכך כתוב המאירי: "ונן אתה זו להקל. במקום שידוע אף בהמה (?) ואדם ודרקון שאין נעבדין כלל, אף על כלים מכובדים מותר, שאין עשייתם אלא לנו... ומזו אני סומך להקל בענינים. עצמוני, שכבר בטלה עבותות האלילים ונתחלפו הדתות". לפיה זה תמה הבית יוסף על הטור (וכן על ר' ירוחם שפסק כן), מודיע מביא הכלבה זו כפי שמצויה ב תלמוד, הרי הום בודאי אין עובדים לצורות הללו? עונה הבית יוסף, שמתוך פסק התוספות שאסרו לחגור רצעות עם פרצוף אדם, הבין הטור שסוברים שאין חילוק בין הזמן ההוא לממן הזה.

וכך פוסק הרמ"א סוף ס"ג: "ובזמן הזה, שאין העברוי-כוכבים עוברים לצורות הללו, מותרים בהנאה אם מוצאן אבל אין להשווין (כדברי רוב הראשונים). ויש מחמירין בכל העזרות הנזוברות אף על גב דיעינין דלא פלחיו לו... (כמשמעות הטור והתוספות)". אולם הש"ך (ס"ק י"ז) תמה מודיע פסק הרמ"א בטור (ובהינת הבית יוסף בתוספות), והרי בודאי אין מקור לרעה כזו! ובוונת התוספות לא לאסור במציאות, אבל לאסור בשהייה משום חדשא. הש"ך לשוטטו⁷⁷, שאיסור שהייה משום חדשא רחב מאייסור מציאות, גם אם נגד שהו צורות אלה מותירות במציאות, חשר עדין שייר בהם, וכך כתוב ר' ירוחם (נתיב י"ז ח"ד), וזה למעשה הדעה הראשונה שהביא הרמ"א.

דעת ר' ירוחם, שאף על פי שצורות אלה מותירות במציאות בזמן הזה, בכל זאת יש בהן משום חדשא, אינה מקובלת על כל הראשונים. דעת הראה והרטיב"א היא, שהחשד הווא דוקא בצורות הנכבדות, ובזמן שאין עובדים לצורות הללו, אף שהשייה מותרת.

זה אף דעת הגרא"א⁷⁸. איסור שהייה משום חדש בעודה זורה אינו רחב מאייסור מציאות, ואף את דברי הרמ"א הכותב: "מותרים בהנאה אם מוצאן, אבל אין להשווין", מסביר הגרא"א: "נראה דוקא בחמה ולבנה וכמש"ש והוא רבן גמליאל דיחיד וכו'. אבל בדרקון בהאי ליכא חדשא כלל". ונראית כוונתו, שדרקון אסור בשהייה לדעת הרא"ש משום

⁷⁶. ראה לעיל בפרק על איסור שהייה משום חדשא, במחלוקת השין והגרא.

חשד עבודה זרה, ובזמן זהה חסר זה בטל. אבל חמה ולבנה שאסורות אף מטעם חשד עשייה, חשור זה לא בטל ולכן אסורות בשהייה⁷⁷ (ואולי הוא מחלוקת בין הזרות השונות לגביהם התייחסות אליהם בימינו). ולפי זה צורות שאסורים רק מפני חשד עבודה זרה, יהיו מותרות בזמן זהה⁷⁸.

הרקע המזיאוטי ליצירת הצורות הנעבות

למציאותן של צורות מיתולוגיות בבתי הכנסת ניתן למצוא הסבר הלבטי, או משום דברבים ליכא' חדש, או משום שבאותה תקופה הפסiko ליחס לצורות אלה חשיבות מיוחדת. אם כן מבחינה הלבטיות ניתן למצואו היתה, אבל בודאי שמצוות זו לא מוכברת ואף מגונה. וכך כתוב הרב הרצוג⁸⁰ בתשובה לשאלת האם מותר להכין דמות אריה על ארון הקודש: "אולם אם אתם עומדים על עץ הדין, הנה מכין דרוב רבותינו הראשונים..." מתרים אפילו בצורת אריה... אין כדי לומר בויה איסור, אולם הדוגמא שלחמת אל' צורת אריה עם בניינים, אותה אני אוסר בהחלה. היא לקחה מצורות ששדרו מעמי הקדם והוא ממקור אלילי מיתולוגי. ברוך שער עבודה זרה מהארצות האלה, ואנחנו ח'ז נרען להם וזכרן בבית תפילתנו ה� מלוחזר".

אם כן נשאלת השאלה איך הגיעו לUMB ששהשתמשו בצורות כאלה לקשט בתים נסתיים? כפי הנראה, גם התשובה לשאלת זו פשוטה למדי. לתרבות היוונית הייתה השפעה חזקה ביותר באותה תקופה⁸¹.

במשנה ידום (ה, 1) כתוב: "אומרים עדוקים: קובלין אנו עליהם פרושים, שאתם אומרים, כתבי הקדרש מטמאין את הידים, וספריו המירוס אין מטמאין את הידים". ובسنڌרין פרק עשרין, לגבי אלה שאין להם חלק לעילם הבא אומר רבינו עקיבא: "אף הקורא בספרים חיצוניים", ומסביר הירושלמי: "בגון ספרי בן סירה וספרי בן לענה, אבל ספרי המירוס וכל ספרים שנכתבו מכאן והילך, הקורא בהן כ庫רא באיגרת". ספר שמתכוונים פה לספרים המשורר היווני והומיוס, שהם ספרי חיטוף למיתולוגיה היוונית. וקשה, הרי ספרי המירוס מלאים סיפוריים על אלים למיניהם, ומדובר טוביים הם מספרי בן סירא? מסביר בישiri הרכבן, כי ספר בן סירה נראת בთוספת על ספרי המקרא, ולכן הוא מסוכן, אבל ספר המירוס, שהכל מחדים שכן בהם קדושה, אין איסור בקריאתם (אליא משום איבוד הזמן).

החכמים התייחסו באדישות לספרות זו, ואין בה ממשום עבודה זרה. ונראה שהסבירה לכך, שהעבדה זרה שבספרות זו הייתה רוחקה מן הלב ואין כל חשש בקריאתה. גם בזאת עצמה הפסiko להתייחס ברצינות לדברים אלה, והם נשאוו בגדיר תרבות ואומנות, ולא בגדר דת.

77. תעין בש"ך טיק ו, ובדברי הרוב אליעזרוב במחומין ב.

78. וצ"ע, שהרי הדברים לקויים מזמן דברי ר' יוחנן. ר' יוחנן כתב את דבריו על צורת דרכן! הילוק בין צורת חמה ולבנה, לעונת חמה ולבנה, לא היה ידוע לראשונה אלא, ואם כן יתכן שיודה שצורת חמה ולבנה מורהת בזמן זהה.

79. האבל יכול יצחק או יכח יא.

80. ראה שאל לברכון יוננים וחנות בארץ ישראל, עמ' 244-245.

וכך מעאננו במשנה עכורה זורה פ"א: "שאל פרוקלוס בן פלוספוס את רבן גמליאל בעכו, שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי. אמר לו: כתוב בתורתכם יולא ידק בידך מאומה מן החורם", מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי? אמר לו: אין משיבין במרחץ. וכשיצא אמר לו: ... דבר אחר, אם נתנתנים לך ממון הרבה, או אתה נכנס לעכורה זורה שלך ערום, ובעל קרי ומשתין בפניה. זו עומדת על הביב, וכל העם משתין בפניה. לא נאמר אלא 'אליהם', את שנוהג בו משום אלה — אסור, ואת שאינו נהוג בו משום אלה — מותר".

לא זו בלבד שחו"ל היו אדישים לתרבויות אחרות, הם אף לקחו דמויות מן המיתוסים, ושלבו אותן בדרשותיהם.

וכך מעאננו בספרות חז"ל את הסিירנות: "ומכל נפש החיה אשר במים שקץ הם לכם". מובא בספרא: "נפש החיה — להביא את הסিירות", ומסביר בפירוש המiosoש לדראב"ד: "בלעו קורין אותה Shirina, והיא ממחזיתה ולמעלה צורתה אשה, ומגנטת,قادם...". וכן את הקנאווארה: על הפסוק "ולשם יולד גם הוא בן" זיירא את שמו אנוש⁸² אמר חז"ל אמרו את דרשוויהם לעם. ואם הם משתמשים בדמות אללה, בודאי העיבור השומע ידע על מה מדובר. ואם גם לא שמענו על התיחסות שלילית, לא רוחקה הדרן אף לייצור דמויות אלה.

עצם ההסתכלות בגרמי השמים, עלולה להביא את האדים לידי הרהורם, אשר סופט עכורה זורה. יופן תשא עיניך השמיימה וראית את המשמש ואת הירח ואת הכוכבים כל-赈ָבָא השמים, ונדרת והשתחיות להם ועבדתם"⁸³. מיידך ההסתכלות בשימוש עשויה להיות מקור השראה לעבדות הבורא. "השמים מספרים בבוד א-ל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע... לשמש שם אהל בהם, והוא כחנן יצע מחותפו ישיש בגבור לרוץ ארחה"⁸⁴; מרכיבת השימוש ומסעה, היא חלק מהמתולגיה היוונית, ואולם גם בחוז"ל אנו מוצאים דימויים אלה, לשם עבדות זו. "זה מלכים מנהיגים אותו... החמה רוכב במרכבה וועלה מעוטר" כחנן, ישיש בגבור" (פרק דר' אליעזר כ"ז).

אם כן אף ייצירת אל השימוש (הלויס) בתחום גלגול המולות, אף על פי שהוא גליישה מרוח היהדות, ובוראי אין רוח חכמים נוחה מכך, מכל מקום היה לה רקע מעולם האגדה המדרשי.

82. בראשית ד, כו.

83. דברים ד, יט.

84. תהילים יט, ב-ג.